

Kulttuurisen kestävyuden arviointi rakennetussa ympäristössä

Kirjallisuuskatsaus

Selvityksen tilaaja: Hämeen ELY-keskus

31.12.2024

Emilia Rönkkö, TKT

Johdanto	3
1. Taustoitus.....	4
1.1 Kulttuurinen kestävyys politiikkaohjelmissa	4
2. Kirjallisuus- ja tutkimuskatsaus: kulttuurinen kestävyys rakennetussa ympäristössä.....	8
2.1 Kulttuurisen kestävyuden määritelmä	8
2.2 Kulttuurinen kestävyys rakennetussa ympäristössä	12
2.3 Kulttuurinen kestävyys ja kaupunkisuunnittelu	14
2.4 Kulttuurisen kestävyuden mittaaminen	16
3. Menetelmät ja työkalut	19
3.1 DIVE-menetelmä.....	19
3.2 Kulttuurikartoitus ja kulttuurilähtöinen suunnittelu.....	20
3.3 Kulttuuristen vaikutusten arvioinnit	22
4. Analyysi ja yhteenveto: Kuinka kulttuurista kestävyyttä arvioidaan ja rakennetaan?.....	27
4.1 Suuntaviivoja integroivan arviointimallin kehittämiseksi.....	28
Kotimainen kirjallisuus.....	33
Kansainvälinen kirjallisuus.....	34

Johdanto

Selvityksen toimeksiantona on ollut laatia katsaus kulttuurisesta kestävydestä rakennetussa ympäristössä, kulttuurisen kestävyden arviointimenetelmistä sekä niiden hyödyntämispotentiaalista osana kestävyden kokonaisarviointia. Selvityksen laatiminen on liittynyt Hämeen ELY-keskuksen toteuttamaan, ja ympäristöministeriön rahoittamaan ”Rakennettu ympäristö kiertotalouden edistämässä” -hankkeeseen. Selvityksen tuotoksena on tämä kirjallinen raportti.

Luku 1 sisältää tiiviin taustoituksen kulttuurisesta kestävydestä YK:n Agenda2023 ohjelman tavoitteisiin sekä muihin keskeisiin politiikkaohjelmiin pohjautuen. Luvussa 2 käsitellään kansainvälinen kirjallisuus- ja tutkimuskatsaus kulttuurisesta kestävydestä erityisesti rakennetussa ympäristössä. Tutkimusartikkelit on kartoitettu Web of Science ja Scopus- julkaisutietokantojen avulla. Muita tietolähteitä (nk. grey literature) on kartoitettu Internet-hakujen avulla. Huomionarvoista on, että artikkelikatsaukseen valikoituneista sadasta julkaisuista puolet on ilmestynyt 2020-luvulla. Noin kolmannes artikkeleista käsittelee kulttuurista kestävyttä yleisellä tasolla, pyrkien määrittelemään siihen liittyviä näkökulmia ja kriteereitä. Johtuen kulttuurisen kestävyden käsitteen täsmentymättömyydestä, tähän selvitykseen on sisällytetty myös muutamia keskeisiä yleisellä tasolla kulttuurista kestävyttä käsitteleviä julkaisuja. Toimeksiannon mukaisesti aineiston rajauksena ja päänäkökulmana on kuitenkin toiminut kulttuurinen kestävyys erityisesti suhteessa rakennettuun ympäristöön.

Luku 3 sisältää tiiviin katsauksen kulttuurisen kestävyden arviointimenetelmistä rakennetun ympäristön kontekstissa. Tästä selvityksestä on myös jouduttu rajaamaan pois tiettyjä teemakokonaisuuksia niiden laajuuden vuoksi, kuten esimerkiksi kulttuuriperintökohteisiin liittyvän matkailun kestävyyskysymykset¹ tai historiallisten kohteiden restaurointimenetelmiin liittyvät kestävyystarkastelut. Myös erityiset maantieteellisesti spesifit tutkimukset on jätetty vähemmälle painotukselle, joskin monissa tapauksissa rajaaminen osoittautui haasteelliseksi. Kulttuurisen kestävyden kysymykset jakaantuvat edelleen eri spatiaalisiin mittakaavoihin sekä lukuisiin alateemoihin rakennusmateriaaleista kaupunkialueisiin. Tässä selvityksessä tarkastelun painopiste on yksittäisten kohteitten sijaan aluetason näkökulmassa.

Ilmastonmuutos, COVID-19-kriisi sekä yleinen monikriisien aikakausi ovat tuoneet keskusteluun erilaiset riskit kulttuurihistoriallisesti arvokkaalle rakennetulle ympäristölle. Nämä liittyvät esimerkiksi luonnonkatastrofeihin, sotilaallisiin konflikteihin tai taloudellisiin kriiseihin, joita tässä selvityksessä ei ole käsitelty yksityiskohtaisesti. Resilienssikeskustelu sivuaa kuitenkin kysymyksiä siitä, missä määrin rakennus, kulttuuriympäristö tai maisema kykenee sietämään muutoksia, ilman että sen identiteetti muuttuu ja kulttuuriset arvot heikentyvät. Tätä näkökulmaa on pohdittu luvun 4. yhteenvedossa, jossa on pyritty hahmottelemaan suuntaviivoja kulttuurisen kestävyden arvioinnille suhteessa muihin kestävyden ulottuvuuksiin.

¹ Aiheesta tarkemmin, ks. esim. Veijola, S., Kyyrö, K., Jokimäki, J., Hautajärvi, H., Matila, A., Jutila, S., Lonkila, H., Pasanen, H., & Makkonen, A. (2020). Kestävän matkailun monitieteiset mittarit kulttuuriympäristöissä. *Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja*.

1. Taustoitus

1.1 Kulttuurinen kestävyys politiikkaohjelmissa

Kulttuurin roolin edistäminen osana kestävästä kehityksestä on ollut keskeinen osa UNESCO:n pyrkimyksiä viime vuosikymmenen aikana. Nämä pyrkimykset kulminoituvat kolmeen päätöslauselmaan, jotka Yhdistyneiden Kansakuntien yleiskokous hyväksyi vuosina 2010, 2011 ja 2013. Kulttuurin panos kestävässä kehityksessä tunnustetaan selvästi myös YK:n New Urban Agendassa (2016). Niissä kaikissa tunnustetaan kulttuurin rooli kestävässä kehityksessä mahdollistajana ja liikkeellepanijana. Kulttuuri sisällytettiin myös vuonna 2015 hyväksytyyn Agenda 2030 -ohjelmaan. Erityisesti tavoite 11.4. liittyy suoraan kulttuuriperinnön suojeluun osana kestävästä kaupungistumisesta (*Protecting and preserving the natural and cultural heritage*). Myös UNESCON historiallisten kaupunkiympäristöjen maisemasuosituksen korostavat tarvetta kytkeä rakennetun ympäristön suojelutavoitteet laajempiin kestävässä kehityksessä tavoitteisiin. Kaupunkimaisemasuosituksen lähtökohtana on laajempi kulttuuriarvojen ja ominaispiirteiden ajallisen kerrostumisen tuloksena muodostunut kaupunkikonteksti, ei pelkästään "historiallinen keskusta". Suositukset ohjaavat siten kaupunkiympäristöjen suojelun kokonaisvaltaiseen ja monitieteiseen lähestymistapaan ja siirtymiseen yksittäisten arkkitehtuurimonumenttien painottamisesta kohti sosiaalisten, kulttuuristen ja taloudellisten prosessien merkityksen laajempaa tunnustamista kaupunkiympäristön arvojen säilyttämisessä. (UNESCO 2011).

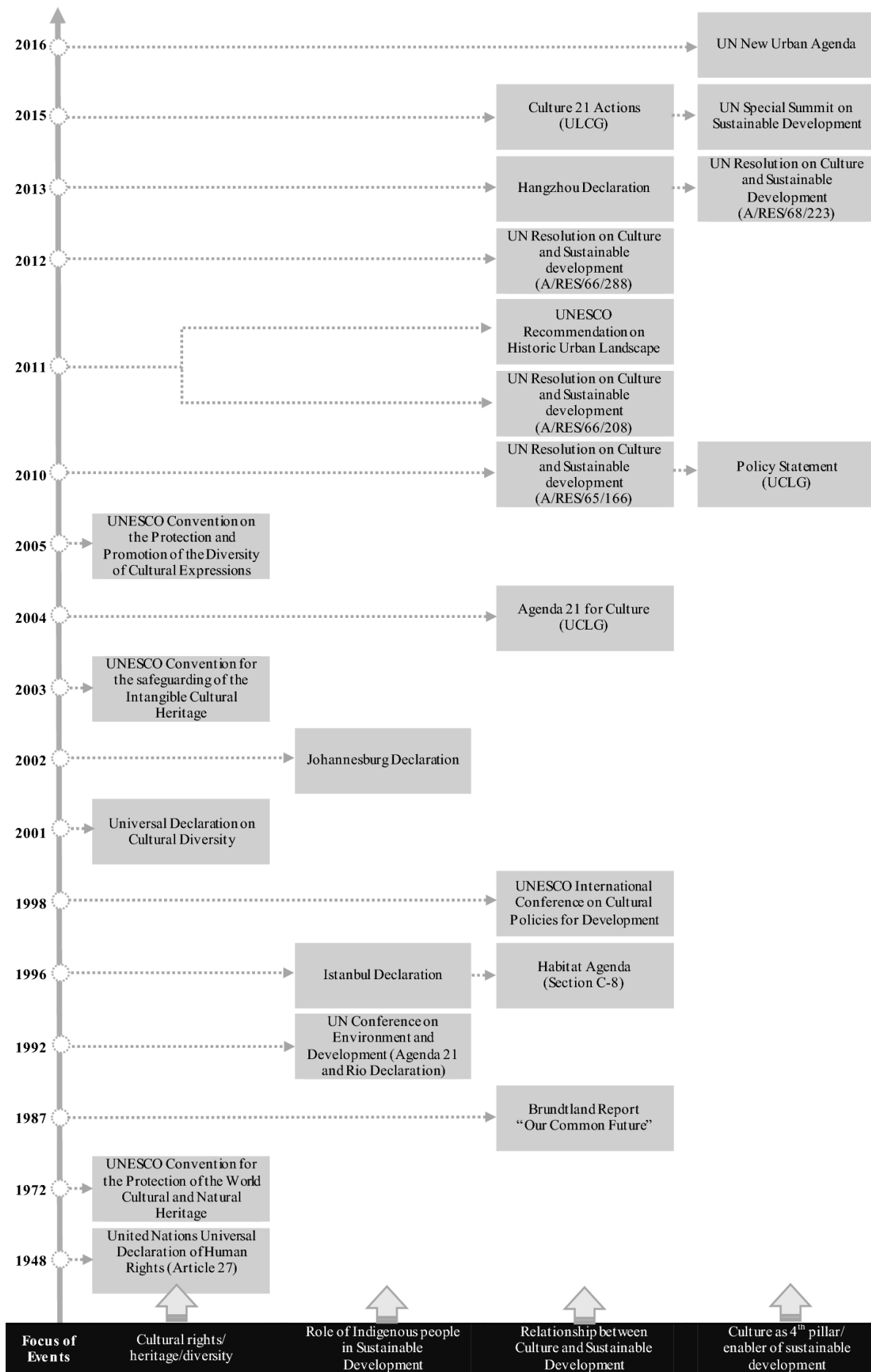
Myös monet muut politiikkatason sitoumukset kuten kulttuuriperintöpolitiikan suuntien määrittelyyn liittyvä Strategia21², "Agenda 21 for Culture"³ (2004), Mexico Cityssä vuonna 2010 hyväksytty poliittinen julistus "Kulttuuri: kestävä kehityksen neljäs pilari"; Culture 21 -toimet (2015) sekä Rooman peruskirja⁴, joka hyväksyttiin vuonna 2020 keskellä pahinta koronakriisiä, liittyvät keskeisesti kulttuurisen kestävyden edistämiseen. Tätä edelsi vuonna 2018 Maailman talousfoorumin yhteydessä esitelty Davosin julistus⁵, johon Suomi liittyi vuonna 2021. Davosin julistus koskee sekä uudisrakentamista että kulttuuriperintöä olemassa olevan ympäristön osana. Julistus painottaa rakennetun ympäristön laadun merkitystä hyvinvoinnille, elämänlaadulle ja kestäväälle kehitykselle. Sen tavoitteena on myös vahvistaa kulttuurisia näkökulmia rakentamisessa ja ympäristön suunnittelussa talouden ja tekniikan rinnalla. Julistus esitteli Baukultur-käsitteen, joka tarkastelee korkealaatuisen rakennuskulttuurin ja arkkitehtuurin merkitystä hyvän elämän edellytyksenä. Korkealaatuiselle rakennuskulttuurille on esitetty kahdeksan kriteeriä: hallinto, toiminnallisuus, ympäristö, talous, monimuotoisuus, konteksti, paikan tuntu sekä kauneus.

² <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/strategy-21>

³ <https://agenda21culture.net/>

⁴ Rome Charter. <https://www.2020romecharter.org/>

⁵ Davosin julistus. <https://valtioneuvosto.fi/documents/1410845/3956635/Davosin+julistus.pdf/0e39f1a4-eb24-0fae-f4cd-cacb567af441/Davosin+julistus.pdf?t=1631524104573>

Kuva: Kulttuurisen kestävyuden politiikkaohjelmat. Lähde: Lazar & Chithra (2022).

Euroopan Unionin tasolla kulttuurisen kestävyuden edistämisen politiikkatoimet ovat näkyneet myös mm. Euroopan neuvoston yleissopimuksessa kulttuuriperinnön yhteiskunnallisesta merkityksestä eli Faron yleissopimuksessa⁶, joka korostaa kulttuuriperintöä yhteisenä ja arvokkaana voimavarana, kulttuuriperinnön monimuotoisuutta ja sen merkitystä kestäväen taloudellisen kehityksen resurssina. Kansainvälisesti yleissopimus tuli voimaan kesäkuussa 2011, ja Suomessa 2017. Rakennetun ympäristön osalta keskeinen politiikkaohjelma on Euroopan komission vuonna 2021 käynnistämä Uusi eurooppalainen Bauhaus -aloite⁷, joka edistää kestäviä ratkaisuja rakennetun ympäristön ja elämäntapojen muuttamiseen vihreän siirtymän aikana. Ferran Vila ym. (2021) ovat analysoineet, miten kestäväen kehityksen tavoitteet (SDG) on sisällytetty EU:n kulttuuripolitiikkaan ja mitkä ovat Euroopan unionin painopistealueita kulttuurisen kestävyuden osalta. Tulosten mukaan EU-maiden kulttuuripolitiikoissa eniten esiintyvät kestäväen kehityksen tavoitteet ovat Kestävät kaupungit ja yhteisöt (SDG11), Laadukas koulutus (SDG 4) ja kolmantena Eriarvoisuuden vähentäminen (SDG 10). EU:n aktiivisimmat maat kestäväen kehityksen tavoitteiden ja kulttuuripolitiikan suhteen ovat Ranska, Belgia, Espanja, Italia ja Suomi.

Suomessa toimii 1993 perustettu Kestäväen kehityksen toimikunta, jonka tehtävänä on edistää YK:n Agenda 2030:n toimeenpanoa mm. kansallisen Agenda2030 -tiekartan avulla, joka on keskipitkän aikavälin suunnitelma siitä, millaisilla toimilla Suomi saavuttaa globaalin kestäväen kehityksen toimintaohjelman tavoitteet. Toimikunnan strategiassa (2022–2030)⁸ kulttuuri kytetään kokonaisvaltaisesti ekologiseen kestävyteen. Tunnistetuista muutosalueista erityisesti ”Sivistys, osaaminen ja kestävät elämäntavat” kohdentuu erityisesti kulttuuriseen muutokseen kohti kestävämpiä elämäntapoja ja laaja-alaista hyvinvointia. Sivistysparadigman muutos ja ekososiaalisen sivistyksen käsite ovat keskeisiä työkaluja tarvittavassa muutoksessa. Kulttuurin ja kulttuuriperinnön merkitys myös hyvinvoinnin edistämässä nähdään merkittävänä.

Keskeinen kulttuurista kestävyttä ohjaava yleisasiakirja Suomessa on kulttuuriperintöstrategia 2023–2030. Sen tavoitteena on toimia Faron sopimuksen toimeenpanon välineenä ja edistää Agenda 2030:n tavoitteiden saavuttamista. Kulttuuriperintöstrategian visiossa painotetaan kulttuuriperinnön roolia yhteiskunnan voimavarana ja ihmisten elämänlaadun parantajana, sekä tarkastellaan kulttuuriperintöä kokonaisvaltaisesti. Kulttuuriperintöstrategian määritelmän mukaisesti kulttuuriperintöä syntyy ihmisen toiminnan tuloksena ja vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Se kertoo arvojen, uskomusten, tietojen, taitojen ja perinteiden muutoksesta. Kulttuuriperintö voi olla aineellista, aineetonta tai digitaalista. Kulttuuriperintöä uudistetaan, säilytetään ja siirretään tuleville sukupolville. Kulttuurisen kestävyden perusta on kulttuurisen yhdenvertaisuuden huomioimisessa. Strategia korostaa kaikkien oikeutta kulttuuriperintöön sekä monimuotoisen aineellisen ja aineettoman kulttuuriperinnön vaalimista, kehittämistä ja hyödyntämistä yhteiskunnan voimavarana. Tavoitteet ja toimenpiteet on jaettu neljään teemaan: Kulttuuriperintö omana ja yhteisenä, Kulttuuriperintö, luonto ja ilmastonmuutos,

⁶ Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro 2005. <https://rm.coe.int/1680083746>, Euroopan neuvoston puiteyleissopimus kulttuuriperinnön yhteiskunnallisesta merkityksestä (Faron sopimus) <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2018/20180050>

⁷ New European Bauhaus. https://europa.eu/new-european-bauhaus/index_fi

⁸ Kestäväen kehityksen toimikunnan strategia 2022–2030: Luonnon kantokyvyn turvaava, hyvinvoiva ja globaalisti vastuullinen Suomi. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163958>

Kulttuuriperintö, oppiminen, osaaminen ja tutkimus, sekä Kulttuuriperintö ja talous. Nämä jakaantuvat edelleen 16 tavoitteeseen ja 54 toimenpidelinjaukseen.

Kulttuuriperintöstrategian tavoitteet ja toimenpiteet kuvastavat, miten vahvasti kulttuurinen kestävyys rakennetussa ympäristössä kytkeytyy ilmastonmuutokseen. Suomen kansallisvarallisuudesta yli 80 % on rakennetussa ympäristössä. Rakennuksiin sitoutuu suuri määrä työtä, pääomia ja luonnonvaroja, kuten materiaaleja ja energiaa. Rakennuskannan ylläpito ja käyttö ovat keskeisessä roolissa myös hiili-neutraaliustavoitteen saavuttamisessa. Rakennetun ympäristön korkea käyttöaste, kunnossapito ja oikea-aikainen korjaaminen vähentävät negatiivisia ilmastovaikutuksia ja luonnonvarojen kulutusta. Rakennusten purkaminen ja uusien rakentaminen tilalle on sen sijaan ilmastovaikutusten kannalta yleensä huonompi vaihtoehto. Olemassa olevan rakennuskannan pitäminen käytössä on ilmaston ja rakennusten säilymisen kannalta tärkeää, mutta voi edellyttää käyttötarkoitusten muutoksia. Rakennuksia korjattaessa ja energiatehokkuutta parannettaessa toimenpiteet tulee sovittaa rakennuksen kulttuurihistoriallisiin arvoihin. Onnistuneen ilmastopolitiikan suunnittelussa ja toteutuksessa tulee huomioida ilmastotoimien vaikutukset kulttuuriin ja kulttuuriperintöön. (*Valtioneuvoston periaatepäätös kulttuuriperintöstrategiasta 2023–2030*).

Museovirasto on liittynyt vuonna 2018 perustettuun maailmanlaajuiseen Climate Heritage⁹ yhteistyöverkostoon. Sen avulla pyritään luomaan ja levittämään innovatiivisia ilmastotoimia, jotka perustuvat kulttuuriperintöön. The Climate Heritage Network 2022-24 Action Plan -suunnitelma korostaa kiertotalouteen perustuvia, regeneratiivisia elämäntavoille, jotka eivät ole riippuvaisia ihmisten tai luonnon hyväksikäytöstä. Konkreettisine toimenpiteinä on muun muassa kehittää työkaluja, jotka auttavat näkemään kulttuuriperinnön voimavarana ja siirtymään vähähiiliseen, oikeudenmukaiseen, ilmastokestävään tulevaisuuteen. Tähän kuuluu myös rakennusten uusiokäytön edistäminen, kulttuurin valtavirtaistaminen ilmastoviisaassa suunnittelussa ja kestävässä kehityksessä.

Rakennetun ympäristön osalta keskeinen kulttuurista kestävyttä linjaava ohjelma-asiakirja on ”Kohti kestävästä arkkitehtuuria: Suomen arkkitehtuuripoliittinen ohjelma 2022–2035”. Ohjelman ytimessä on kestävyden kokonaisvaltainen käsitys, eli rakennetun ympäristön ekologinen, sosiaalinen, taloudellinen ja kulttuurinen kestävyys. Ohjelma korostaa rakennettuun ympäristöön vaikuttavien toimijoiden keskinäisten yhteistyön tärkeyttä. Ohjelma on jaettu viiteen temaattiseen lukuun. Kutakin teemaa – ilmastonmuutos ja luonnon monimuotoisuus, yhdenvertaisuus ja osallisuus, talous ja kansainvälisyys, merkitys ja identiteetti sekä koulutus ja tutkimus. Apolin toimenpiteisiin kuuluu arkkitehtonisen kestävyden määrittely. Ohjelma esittelee ”arkkitehtonisen kestävyden” käsitteen, joka perustuu kulttuuriselle kestävyydelle. Se vastaa osaltaan ajankohtaiseen eurooppalaiseen ja kansainväliseen keskusteluun yhä paremmasta rakentamisen laadusta ja rakennetun ympäristön arvottamisesta osana kulttuuria. Arkkitehtoninen kestävyys tarkoittaa toiminnallista tarkoituksenmukaisuutta ja pitkäikäisyyttä, moniaistisuutta ja ylisukupolvista estetiikkaa, suunnittelun luovuutta, korkeaa laatua ja tasapainoisia ratkaisuja. Se myös huomioi alueelliset ja paikalliset erityispiirteet, tilallisen kontekstin sekä nykyisten ja tulevien käyttäjien tarpeet tukien paikan hengen vahvistumista. Arkkitehtonisen kestävyden toteutuksesta edesauttaa osallistava ja kiireetön suunnitteluprosessi, joka varmistaa lopputuloksen kokonaisvaltaisen laadun ja kestävä arvon.

⁹ <https://www.climateheritage.org/>

Edellä kuvatut keskeisimmät politiikkalinjaukset peräänkuuluttavat laajaa ymmärrystä kulttuurin merkityksestä kokonaiskestävyydessä. Kulttuurisen kestävyuden ulottuvuuden ytimessä kulttuuriperintö on osa kaikkia elämän osa-alueita ruokakulttuurista luontosuhteeseen, tekniikasta taiteeseen sekä esimerkiksi kaupunkiympäristöihin. Ekologisesti, kulttuurisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävä tulevaisuus sekä ekologisen jälleenrakentamisen onnistuminen edellyttävät ihmisten arjen ja maailmankuvan muutosta. Tätä pyrkimystä tukee myöskin tuore Valtioneuvoston kanslian avaus kehittää kestävyysarvioinnin toimintamallia (Airio ym. 2024). Tavoitteena on tukea kestävyyshaasteiden systeemistä ennakoitua ja hallintaa sekä selkeyttää kuvaa haasteiden nykytilasta, näkymistä ja riippuvuuksista yli hallinnonrajojen ja vaalikausien. Laajasti suomalaista yhteiskuntaa tarkastelevalla kestävyysarvioinnilla voidaan tunnistaa myös merkittäviä poikkialueellisia ja monisektorisia vipuvaikutustekijöitä. Vuosittain on tarkoitus julkaista Suomen tila – kohti kestävästä menestystä -raportti. Ensimmäinen raportti julkaistaan alkuvuodesta 2025. Perinteisen kolmen kestävyysnäkökulman sijaan toimintamallissa haasteita ja tilannekuvaa arvioidaan viidestä kestävyysnäkökulmasta. Valitut näkökulmat ovat ekologinen kestävyys, inhimillinen ja kulttuurinen kestävyys, sosiaalinen ja terveydellinen kestävyys, taloudellinen kestävyys sekä turvallisuuden, oikeusvaltion ja demokratian kestävyys.

2. Kirjallisuus- ja tutkimuskatsaus: kulttuurinen kestävyys rakennetussa ympäristössä

2.1 Kulttuurisen kestävyuden määritelmä

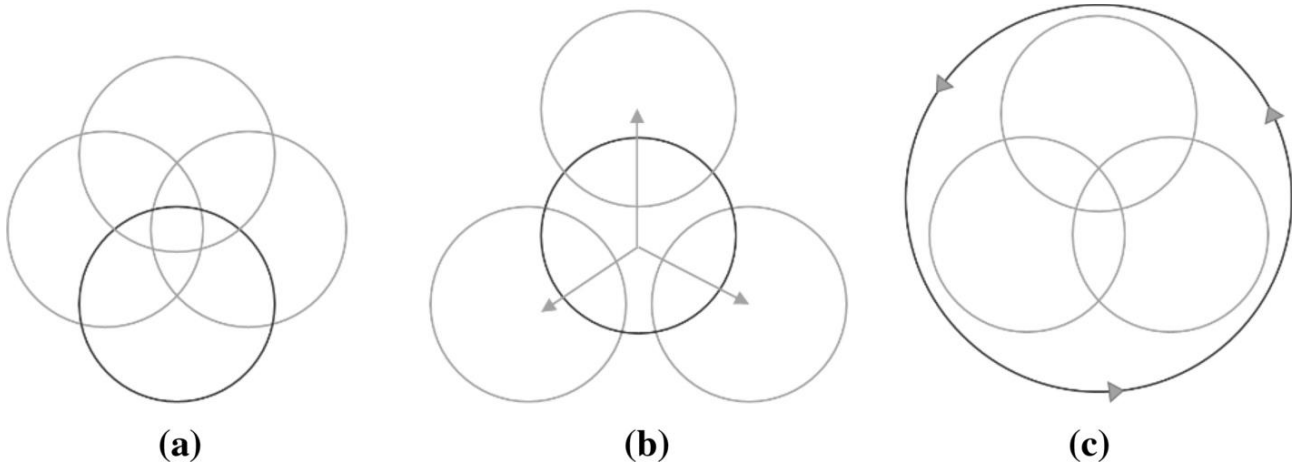
Kulttuurin ja kestävyuden suhteesta on keskusteltu kansainvälisessä ja kansallisessa politiikassa sekä tutkimuksessa 2000-luvun alusta lähtien. 2010-luvun kansainvälisessä politiikassa kulttuurin roolin ymmärtäminen tiivistyi kulttuurin määrittelemiseksi neljänneksi kestävyyspilareiksi ekologisen, sosiaalisen ja taloudellisen kestävyyspilareille. Neljän pilarin malli ei kuitenkaan ole vakiintunut osaksi kestävyyspoliittisia keskusteluja, eikä kulttuurin merkitystä ole myöhemminkään kyetty osoittamaan riittävän kattavasti tai vaikuttavasti. (Pyykkönen ym. 2024). Kestävän kehityksen määrittelyissä sosiaalinen ja kulttuurinen on useimmiten haluttu liittää yhteen. Haasteeksi muodostuu se, että kulttuurin ulottuvuus jää tällöin tarkemmin määrittelemättä. (Latvala-Harvilahti 2021). Myös ekologisen kestävyys ja kulttuurin suhdetta on ollut vaikea hahmottaa (Pyykkönen ym. 2024). Luovan talouden käsitteen kautta kulttuurin rooliksi on valikoitunut taloudellisen kasvun edistäminen, mikä on monilta osin ristiriidassa ekologisen kestävyys tavoitteiden kanssa. Tutkimuksessa onkin pyritty tarkentamaan kulttuurin merkitystä ja roolia ekologisen kestävyys edistämiseksi. Sekä yksittäiset tutkijat ja kansainväliset järjestöt ovat yrittäneet käsitteellistää kulttuurin sen eri merkityksissä kestävä kehityksen kannalta. Näistä ponnisteluista huolimatta kulttuurin ja kestävyys suhdetta lähestytään monista eri näkökulmista, jotka heijastavat eri tieteenaloja ja politiikkatavoitteita. Kulttuurisen kestävyys tutkiminen edellyttää erilaisia metodologioita sekä erilaisten kulttuurikontekstien ymmärtämistä. Tieteidenvälisyyden rooli kulttuurisen kestävyys tutkimuksessa onkin korostunut, ja yleisestikin tieteenvälisestä yhteistyöstä on tullut kestävä kehityksen tutkijoiden keskuudessa valtavirtaa.

Kulttuurin roolin ymmärtämiseksi ja täsmentämiseksi on kehitetty useita teoreettisia viitekehyksiä, jotka pyrkivät tukemaan poikkitieteellistä ja monialaisia kulttuuritutkimusta, selkiyttämään

kulttuuristen prosessien roolia ja jäsentämään kulttuurin ja kestävän kehityksen tutkimista ja soveltamista. Soini & Birkeland (2014) ovat esittäneet, että kulttuurisen kestävyuden tieteellinen keskustelu kietoutuu seitsemään erilaiseen linjaan: kulttuuriperintö, elinvoimaisuus, taloudellinen elinvoima, monimuotoisuus, paikallisuus, ekokulttuurinen resilienssi ja ekokulttuurinen sivistys. Niillä kullakin on omat poliittiset ja ideologiset kontekstinsa.

Tässä selvityksessä on nojaututtu erityisesti Dessein ym. (2015) ja Stephensonin (2023) esittämiin kulttuurisen kestävyuden määrittelyihin. Ensin mainittu pohjautuu Jyväskylän yliopiston koordinoimaan ja vuosina 2011-2015 toteutettuun EU COST Action 'Investigating Cultural Sustainability'¹⁰ hankkeeseen, joka paneutui kulttuurin käsitteeseen kestävä kehityksen kontekstissa monitieteisten lähestymistapojen avulla. Tutkijaverkostoon kuului laajasti eri tieteenaloja humanistisista ja yhteiskuntatieteistä valtio- ja luonnontieteisiin sekä kaupunkisuunnitteluun. Hankkeessa tarkasteltiin myös parhaita käytäntöjä kulttuurin operationalisoimiseksi kestävä kehityksen poliittisessä kehyksessä sekä kehitettiin indikaattoreita kulttuurisesti kestävä kehityksen vaikutusten arviointiin. Loppuraportti "Culture in, for and as Sustainable Development" tiivistää hankkeen keskeiset havainnot (ks. myös Auclair & Fairclough 2015). Tutkijat ovat esittäneet kolmijakoista lähestymistapaa kulttuurin rooliin kestävässä kehityksessä. Ensinnäkin kulttuurilla voi olla tukeva rooli, "kulttuuri kestävässä kehityksessä". Tämä jo vakiintunut lähestymistapa laajentaa perinteistä kestävä kehityksen diskurssia lisäämällä kulttuurin itsenäisenä neljäntenä pilarina erillisten ekologisten, sosiaalisten ja taloudellisten näkökohtien rinnalle. Toinen rooli, "kestävän kehityksen kulttuuri", tarkastelee kulttuuria laajempaan muutosvoimana. Tämä näkökulma esiintoo kulttuurin välittävänä tai kehystävänä käsitteenä, joka voi ohjata kestävä kehitystä taloudellisten, sosiaalisten ja ekologisten intressien välillä. Kolmanneksi kulttuurilla voi olla vieläkin perustavampi rooli, "kulttuuri kestävä kehityksenä", jolloin se nähdään kestävä kehityksen tavoitteiden saavuttamisen olennaisena perustana ja rakenteena. Näissä rooleissa kulttuuri joko integroi, koordinoi tai ohjaa kaikkia kestävä toiminnan ja päätöksenteon näkökohtia. Kulttuurin tunnistaminen kestävä kehityksen ajattelun kokonaisvaltaiseksi lähtökohdaksi (jopa uudeksi paradigmaksi) mahdollistaa kulttuurin ja kestävyuden kietoutumisen toisiinsa niin, että erottelut taloudellisten, sosiaalisten ja ympäristöllisten ulottuvuuksien välillä alkavat kadota. (Dessein ym. 2015). Keskeinen määrittelykysymys toisin sanoen on, tulisiko kulttuuri ymmärtää kestävä kehityksen "neljäntenä pilarina" ympäristön, yhteiskunnan ja talouden rinnalla, vai onko kulttuuri perustavanlaatuisempi kestävyystavoitteiden saavuttamisen edellytys?

¹⁰ <https://www.culturalsustainability.eu/>

Culture *in* sustainable development, (b) culture *for* sustainable development, (c) culture *as* sustainable development. Lähde: Lazar & Chithra (2022), viit. Dessein ym. (2015).

Yhteiskuntatieteilijä ja kestävyystutkija Janet Stephenson on myös tarkastellut tuoreessa kirjassaan "Culture and Sustainability" (2023) kulttuurin erilaisia rooleja ja monimerkityksellisyyttä yhdeksästä erilaisesta näkökulmasta. Kulttuuri voidaan ymmärtää ensinnäkin alkuperäisessä merkityksessään huolenpitona ja vaalimisena (*Culture as nurturing*), esimerkiksi huolenpitona luonnon ekosysteemeistä, jotka mahdollistavat ihmiselle ruuan tuotannon.

Kulttuuri edistyksenä (*Culture-As-Progress*) viittaa puolestaan inhimilliseen kehitykseen. Mikäli "edistys" määritellään uudelleen kulttuuriseksi muutokseksi kohti kestävyttä, se tarkoittaa erilaisten lähestymistapojen arvostamista ja kulttuurista monimuotoisuutta. Perustava kysymys on tällöin se, mistä tiedämme, milloin jokin kulttuuri on kestävä? Mitkä erityiset kulttuuriset piirteet (normit, uskomukset, käytännöt jne.) ovat linjassa kestävämpien ratkaisujen kanssa? Mitä voimme oppia kulttuureista, joissa on vakiintuneita tapoja elää kestävästi? Tai millaisia muutosprosesseja voimme tunnistaa kulttuureissa, jotka ovat muuttuneet kestävämmiksi ajan myötä?

Kulttuuri tuotteena (*Culture-As-Product*) määrittelee kulttuurin erilaisiksi esteettisiksi tai henkisiksi tuotteiksi kuten kirjallisuudeksi, taiteeksi tai musiikiksi. Kulttuurin tuotteiden liittyminen läheisesti taiteisiin sai kulttuuriteoreetikot ottamaan käyttöön termin "kulttuuriteollisuus" ja kuvaamaan sitä osaa kapitalistisesta järjestelmästä, joka tuottaa kulttuuriesineitä massakulutusta varten. Tämä kulttuurin tulkinta on johtanut myös Pierre Bourdieun käsitteeseen "kulttuuripääoma". Kestävän kehityksen näkökulmasta kulttuuri tuotteena on tärkeä näkökulma, koska kulttuurin tuotokset vaikuttavat suuresti siihen, miten ihmiset näkevät maailman.

Kulttuuri elämäntapoina -määritelmä (*Culture-As-Lifestyles*) tunnistaa kulttuurin konkreettiset ilmentymät, kuten rakennetun ympäristön, mutta myös sen aineettomat ominaisuudet, kuten jaetut merkitykset, uskomukset ja arvot. Ihmisten elämäntavoilla eli heidän jokapäiväisillä toimillaan, teoillaan, hankinnoillaan, työkaluillaan, tuotteillaan, uskomuksillaan, normeillaan ja arvoillaan on selkeä vaikutus kestäväan kehitykseen. Jos kestävyden mittarina käytetään hiilidioksidipäästöjä, vähän lihaa syövä, harvoin lentävillä ja aina julkista liikennettä käyttävillä ihmisillä on kestävämpi elämäntapa kuin niillä, jotka noudattavat lihapainotteista ruokavaliota, autoilevat ja käyttävät paljon lentokonetta. Elämäntapanäkökulma kulttuuriin johtaa tarkastelemaan kulttuuristen ominaisuuksien ja kestävyden välisiä

syy-yhteyksiä. Tähän liittyviä kysymyksiä ovat Stephensonin mukaan mm. millaiset elämäntavat johtavat todennäköisimmin kestävään tulevaisuuteen? Millaisia muutoksia tarvitaan? Voimmeko oppia kestävämmistä elämäntavoista muista kulttuureista kuin omastamme?

1970-luvulta lähtien akateeminen kulttuuritutkimus koki selkeän käänteen ja alkoi painottua jaettuihin merkityksiin ja symboliikkaan. Kulttuuri merkityksenä (*Culture-As-Meaning*) on yksi keskeinen näkökulma myös kestävyteen. Kestämättömiä tuotanto- ja kulutusjärjestelmiä tukevat ideologiat, jaetut merkitykset ja symboliikka välittyvät useimmiten mainonnan tai sosiaalisen median vaikuttajien kautta. Tavoitteena on saada kuluttajat haluamaan enemmän tavaroita, jatkuvaa kasvua ja vaurautta, jotka viime kädessä mahdollistuvat työntekijöitä ja luonnonvaroja riistävän ylikulutuksen avulla. Tuhoavista malleista luopuminen edellyttää taustalla olevat ideologioiden, uskomusjärjestelmien ja symboliikan korvaamista merkityksillä ja arvoilla, jotka sopivat kestäviin tuotteisiin, palveluihin ja elämäntapoihin.

Kulttuuri rakenteina -tulkinta (*Culture-As-Structure*) korostaa yhteiskunnallisia rakenteita ja järjestelmiä, jotka perustuvat yhteisiin arvoihin ja ideologioihin sekä ajan mittaan muodostuviin kollektiivisiin sääntöihin. Monessa mielessä rakenne (tai järjestelmä) ja kulttuuri kuvaavat käsitteellisesti samoja ominaisuusjoukkoja: ne molemmat liittyvät normeihin, uskomuksiin, arvoihin ja periaatteisiin, jotka muokkaavat käytäntöjä. Kestävyysmuutosta ei voida saavuttaa ilman perustavanlaatuisia muutoksia kulttuuriseen rakenteeseen. Syväälle juurtuneet ideologiat – kuten jatkuvan kasvun paradigma, oikeus hyötyä luonnonjärjestelmien tuhoamisesta ja yritysten yksinomainen tavoite tuottaa voittoa osakkeenomistajilleen – ylläpitävät vallitsevaa järjestelmää ja sen kestäättömiä tuloksia. Tähän liittyviä keskeisiä kysymyksiä ovat mm. mitkä perusrakenteet mahdollistavat kestäättömien järjestelmien ylläpidon? Mitä makro- ja mesotason rakenteellisia muutoksia kestävä tulevaisuus vaatii ja missä ne ovat mahdollisesti jo käynnissä?

Käytäntöteoreettinen lähestymistapa (*Culture-As-Practice*) nojautuu ajatukseen, että kulttuuriset käytännöt sekä luovat että kehittyvät materiaalien, kompetenssien eli tiedollisten ja taidollisten kyvykkyyksien, sekä merkitysten aktiivisessa vuorovaikutuksessa. Eri kulttuuriteorioista käytäntöteoreettinen lähestymistapa on tähän mennessä laajimmin käytetty kestävään kehitykseen liittyvässä tutkimuksessa. Se tarkastelee tavanomaisten rutiinien roolia kestävyuden vahvistamisessa, ja esimerkiksi sitä, miksi kestäättömät käytännöt ovat niin laajalti omaksuttuja ja vaikeita muuttaa.

Kulttuuri päämääränä (*Culture-As-Purpose*) lähestymistapa käsittelee kestävään kehitykseen tähtäävien organisaatiokulttuurien määrätietoista luomista. Tähän liittyvät esimerkiksi yritysten yhteiskunta-vastuun sekä kestävyysstrategioiden ja raportointien yleistyminen. Kiinnostus kulttuurisiin muutoksiin haluttujen päämäärien saavuttamiseksi eroaa merkittävästi useimmista muista kulttuuriteorioista, joissa pääpaino on kulttuurin vakaudessa. Päämäärä- tai muutosorientoituneessa lähestymistavassa kulttuuri nähdään toisin sanoen tarkoituksellisesti kehitettävänä. Oleellisia kysymyksiä ovat mm. mitkä ovat keskeiset kannustimet kestävään kehitykseen suuntautuvassa organisaatiomuutoksessa? Mitkä olosuhteet mahdollistavat kulttuurin muutoksen organisaatioissa? Miten muutos yhdessä organisaatiossa voi levitä vaikuttamaan koko toimialaan? Edellä mainitut kysymykset ovat varsin ajankohtaisia myös kiinteistö- ja rakentamialalla, ja niiden tulisi koskea myös julkisorganisaatioita kuten kaupunkeja.

Kulttuuri osana luontoa (*Culture-As-Nature*) lähestymistapa kritisoi länsimaisen ajattelun perustavanlaatuista käsitystä kulttuurista vastakohtana luonnolle. Tämä syväälle juurtunut käsitteellinen dikotomia

asemoi luonnon (fyysisen ympäristön ja ei-inhimilliset elämänmuodot) ja kulttuurin (ihmiset ja heidän ideansa, uskomukset, tietonsa, teot ja niiden tuotteet) vastakkain. Huomiota on kiinnitetty myös siihen, että monet alkuperäiskansojen maailmankuvat ja kielijärjestelmät eivät lähtökohtaisesti heijasta luonto/kulttuuri -kaksijakoisuutta.

Bender & Haller (2017) ovat tiivistäneet kulttuurin ajattelutapana, ajatuksina, kokemuksina, arvoina ja normeina (henkinen ulottuvuus), jotka vaikuttavat tietyn väestöryhmän käytäntöihin (käyttäytymisulottuvuus) ja jotka siten muokkaavat kulttuuriympäristöä (materiaalinen ulottuvuus). Toisin sanoen kulttuuria voidaan pitää kestävästä kehitystä ohjaavana tekijänä, jossa käyttäytymismallit ja rakennetun ympäristön käyttötavat ovat erottamaton kestävyuden määrittelytekijä. Nämä mallit puolestaan kytkeytyvät ihmisten kulttuuriseen taustaan. Kulttuurin käsitteen moniulotteisuus ja monitulkintaisuus on haastanut sen operationalisoimista osaksi kestävästä kehityksen ja vihreän siirtymän toimenpiteitä. Yksimielisyys vallitsee kuitenkin siitä, että kestävyysmuutosta ei voida saavuttaa ilman kulttuurista muutosta, mutta haastavampaa on määrittellä, mitä tämä tarkoittaa käytännössä. (Länsimainen) kulttuuri on samanaikaisesti ilmastokriisin aiheuttaja, muutoksen este, ja luova muutosvoima.

2.2 Kulttuurinen kestävyys rakennetussa ympäristössä

Kulttuurisen kestävyuden tutkimus on yleensä ottaen vielä alkuvaiheessa, ja etenkin empiirisiä tutkimuksia on vähän. Myös rakennetun ympäristön ja arkkitehtuurin kontekstissa aihetta on toistaiseksi tutkittu rajallisesti. (Beynon 2010; Errichiello & Micera 2018; Postalci & Atay 2019; Nakanishi ym. 2020; Lazar & Chithra 2022). Memmot & Keys (2015) ovat pohtineet kulttuurisen kestävyuden asemaa erityisesti arkkitehtuurisuunnittelussa. Heidän mukaansa rakennusten kulttuuriset ominaisuudet on asetettava osaksi paikkojen tai alueiden kulttuuriominaisuuksia, ja arkkitehtuuriperinteiden dynamiikkaa on kyettävä ymmärtämään osana kulttuuristen muutosprosessien eri mittakaavoja. Myös Postalci & Atay (2019) ovat tarkastelleet kulttuurisen kestävyuden käsitettä arkkitehtisuunnittelussa analysoimalla 1970-luvulla suunniteltuja lomakyliä, joiden alkuperäisenä suunnitteluideologiana on ollut taloudelliset, ekologiset, sosiaaliset ja kulttuuriset ulottuvuudet huomioiva kestävä elämäntapa. Analyyseissä on tarkasteltu lomakeskushankkeiden erityispiirteitä kulttuurin kestävyuden näkökulmasta, ja sen pohjalta esitetty kriteerit kulttuurisesti kestäväälle suunnittelulle. Nämä painottavat arkkitehdin tulkintaa paikallisista kulttuurisista ominaispiirteistä, rakennuksen ominaisuuksia, jotka viittaavat kulttuuriseen jatkuvuuteen sekä käyttäjien tyytyväisyyttä. Kulttuurisella kestävyydellä voidaan siten viitata myös suunnittelutapaan, joka on sensitiivinen kulttuurisille konteksteille, arvoille, eettisille näkökohdille sekä arkkitehtonisten ratkaisujen vaikutukselle paikalliseen identiteettiin. Tällöin suunnitteluprosessissa huomioidaan kulttuurienväliset erot mm. rakentamiseen ja suunnitteluun liittyvissä päätöksenteossa, eri sidosryhmien sitoutumisessa tai tilan käytön tavoissa.

Tutkimuskirjallisuudessa painottuu kulttuurin rooli osana kansanomaista perinnetietoa ja rakennustekniikoita. Katsaukseen sisältyneissä tutkimuksissa kulttuurisen kestävyuden tarkastelulähtökohtana ovat usein historiallisten rakennettujen ympäristöjen tai kansanomaisen (vernakulaarin) rakentamisen tapausesimerkit (esim. Matar ym. 2023; Pizarro-Reyes ym. 2022; Boussaa 2021). Kulttuurinen kestävyys määrittyy tällöin esimerkiksi aikaa kestäväksi rakentamiseksi, joka lähtökohtaisesti yhdistää sosiokulttuurisen ja ekologisen kestävyuden näkökulmat. Kansanomaisen rakentamisen vahvuudeksi on nähty sen luontainen kyky sovittaa rakentaminen harmonisesti paikkaan ja ilmasto-olosuhteisiin.

Kansanomainen arkkitehtuuri tarjoaa myös nykyrakentamiselle esimerkkejä kestävästä suunnitteluratkaisuista, jotka hyödyntävät auringonvaloa, ilmansuuntia, tai varjostavaa kasvillisuutta rakennuksen ympärillä, sekä materiaaleja, jotka edesauttavat lämpötilan säätelyssä. Kulttuurista kestävyyttä tukevat myös arkkitehtoniset ominaispiirteet, jotka sopivat paikalliseen kontekstiin ja tukevat yhteensopivuutta (*good fit*) rakennuksen ja käyttäjän välillä. (Memmott & Keys 2015; Qtaishat ym. 2020).

Rakennusten uusiokäyttö ja sitä kautta kulttuuriperintötiedon ja -kokemusten siirtyminen tuleville sukupolville on myös tunnustettu keskeiseksi kulttuurisen kestävyuden osatekijäksi samalla kun sillä on nähty merkittävä rooli ekologisen kestävyuden kannalta (Farjami & Türker 2021). Rakennusten uusiokäyttöön liittyy toisin sanoen sosiaalisia, kulttuurisia, taloudellisia ja ekologisia hyötyjä, ja se on kestävä kehityksen kannalta ylivoimainen vaihtoehto uudisrakentamiselle. (Aydin 2010). Purkava uudisrakentaminen on erityisen ongelmallinen ekologisen, kulttuurisen ja sosiaalisen kestävyuden näkökulmasta, ja se voi osoittautua kestävämmäksi myös taloudellisesta näkökulmasta.

Viimeaikaisissa tutkimuksissa rakennetun ympäristön uusiokäyttö on pyritty liittämään osaksi urbaania kiertotaloutta. Rakennusten uusiokäytön ja kiertotalouden välisiä kytköksiä tarkastelevia tutkimuksia on julkaistu toistaiseksi vain vähän. Nocca & Angrisano (2022) ovat tarkastelleet kulttuuriperintöä lähtökohtana kiertotalouspohjaisen kaupunkikehitysmallin toteuttamiselle, ja laajentaneet Euroopan komission vuonna 2017 ehdottaman Level(s) -arviointityökalun teemoja kulttuuriperinnön näkökulmaan. (Nocca & Angrisano 2022). Foster & Saleh (2021) ovat selvittäneet, sisältävätkö eurooppalaisten kaupunkien kiertotalousohjelmat nimenomaisesti kulttuuriperintörakennusten uusiokäytön edistämismenpiteitä. Tutkimuksessa on hyödynnetty EU:n The Cultural and Creative Cities Monitor -työkalun vertailudataa, ja sen pohjalta on havaittu, että 190 eurooppalaisen kaupungin kiertotalousohjelmista vain seitsemän prosenttia sisältää rakennettua kulttuuriperintöä koskevia mainintoja. Johtopäätelmänä on, että eurooppalaiset kaupungit sivuuttavat oleellisen näkökulman kiertotaloustavoitteiden saavuttamisessa, joka samalla edistäisi kulttuurista kestävyttä. Vajaakäyttöisen kulttuurihistoriallisesti arvokkaan rakennuskannan joustava uusiokäyttö voi parhaimmillaan olla kestävä kehityksen mukainen kiertotaloutta tukeva suojelustrategia, joka samalla edistää paikallisia kehitysprosesseja. Tämä vaatii kuitenkin yleensä merkittäviä investointeja, samalla kun uusiokäyttöhankkeisiin liittyy suuria taloudellisia epävarmuustekijöitä. Tämän vuoksi huolellinen ennakkovaikutusten sekä jälkikäteisaikutusten arviointi on nähty tärkeäksi. Haasteeksi on osoittautunut soveltuvien vaikutusten arviointityökalujen puuttuminen. (Bosone ym. 2021).

Eräs kestävään arkkitehtuuriin ja rakentamiseen liittyvä haaste on kestävästä arkkitehtuurista käytävän keskustelun painopiste, joka on pitkälti teknisissä kysymyksissä (Shirazi 2019). Näiden rinnalle tarvitaan perehtymistä niihin sosiaalisiin ja kulttuurisiin konteksteihin, joissa muutos tapahtuu. Rakennetun ympäristön kulttuurinen kestävyys edellyttää, että tehdään näkyväksi tapoja, joilla paikalliset tarinat, käytännöt, muistot ja rituaalit muodostavat merkityksellisiä paikkoja. Birkeland ym. (2018) mukaan avain kulttuurisen kestävyuden edistämiseen on sen ymmärtäminen, kuinka kulttuurihistoria, esineistö ja paikat voivat toimia yhteisöllisenä voimavarana. Lillevold & Haarstad (2019) ovat ehdottaneet "syvän kaupungin" (*deep city*) käsitteen omaksumista paikallisen muutosdynamiikan ymmärtämiseen. He ovat tarkastelleet kulttuurihistoriallista syvyyttä voimavarana esimerkiksi historiallisten kaupunkikeskustojen kehittämisessä, jonka avulla voidaan torjua esimerkiksi kestäväntöntä yhdyskuntarakenteen hajautumista ja kauppakeskuslähtöistä kehitystä.

2.3 Kulttuurinen kestävyys ja kaupunkisuunnittelu

Kaupunkikehityksen näkökulmasta kulttuurista kestävyttä on lähestytty joko kulttuurisen pääoman kautta tai erityistä hallintaa edellyttävänä ilmentymänä. Tunnistettu haaste liittyy siihen, että kaupunkikehitysprosessien tulisi pohjautua ymmärrykseen kaupunkilaisten ja kulttuuriympäristön vuorovaikutussuhteista eli mekanismeista, joissa kaupunkilaiset arvottavat omaa ympäristöään ja näin määrittävät kulttuurisesti ja sosiaalisesti merkityksellistä ympäristöä. (Tweed & Sutherland 2007; Olsson ym. 2023). Tutkimuskirjallisuudessa on tarkasteltu muun muassa sitä, millä tavalla kulttuurisen ja taloudellisen kestävyden näkökulmat voitaisiin yhdistää kaupungeissa tai kaupunginosien kehittämisessä eli miten kulttuuriympäristöt mukautuvat muutoksiin samalla säilyttäen paikallisidentiteettinsä. Tämä edellyttää kulttuurisensitiivisyyttä kaupunkisuunnittelun prosesseissa.

Integroivien lähestymistapojen sekä kulttuurilähtöisen kaupunkikehittämisen (*Culture-led urban regeneration*) tärkeys on nostettu esille monissa tutkimuksissa, ja se on osaltaan noussut määrittämään 2000-luvun kaupunkipolitiikan sisältöjä (esim. Paddison & Miles 2007). Kulttuurilähtöisellä kaupunkikehittämisellä viitataan pyrkimykseen yhdistää alueellista kulttuuripääomaa ja -toimintaa osaksi kokonaisvaltaista kaupungin strategista kehittämistä. Kulttuurilähtöisen ja luovan kaupungin keskiössä on paitsi taide ja luovien alojen kehittäminen, myös ylipäättään kulttuuristen resurssien hyödyntäminen ja kaupunkilaisten luovuuden valjastaminen hyvinvoinnin ja osallisuuden edistämiseen.

Kulttuurilähtöistä kaupunkikehittämistä tarkentava kulttuuriperintölähtöinen kaupunkikehittäminen (*heritage-led urban regeneration*) on myös kytköksissä YK:n kestävä kehityksen tavoitteisiin. Tästä huolimatta erityisesti maailmanperintökaupungeissa kehittämishankkeiden on nähty useissa tapauksissa johtavan kulttuuriperinnön katoamiseen, gentrifikaatioon, liialliseen turismiin ja sosiaaliseen syrjäytymiseen. Paradoksaalisesti erityisen tunnustetun aseman, kuten maailmanperintöstatuksen, myöntäminen voi johtaa sijoittajien kasvavaan kiinnostukseen ja sitä kautta koordinoimattomien kaupunkikehityshankkeiden käynnistämiseen paikallisen yhteisön tarpeiden kustannuksella. Huonoimmassa tapauksessa kaupunkikehittämisen keskiössä ovat majoitusmahdollisuuksien, matkamuistomyymälöiden ja monien muiden massaturismin edistämiseen keskittyneiden palveluiden yksipuolinen tukeminen. (El Faouri & Sibley 2024). Historiallisten rakennettujen ympäristöjen hyödyntäminen kaupalliseen toimintaan ja matkailuun sekä niiden muodostama jatkuva kulutus luovat toisin sanoen huomattavia paineita niiden erityisten arvojen säilymiselle, jotka alun pitäen tekevät niistä houkuttelevia paikkoja asua, työskennellä ja vieraila. Tämä on nostanut esille kriittistä keskustelua kulttuurisesta kestävästä ja mahdollisuudesta tukea historiallisen kaupungin elinvoimaisuutta ja samalla ylläpitää paikallisidentiteettiä. (Boussaa 2021).

Suomessa on pidetty tärkeänä sisällyttää kulttuurin näkökulma yhdyskuntasuunnittelun käytäntöihin ja strategiseen aluesuunnitteluun, koska suunnittelun kautta mahdollistetaan kulttuurin kannalta keskeisten toimintojen toteutuminen ja vaikutetaan toimintaympäristöjen muotoutumiseen. Kulttuuriperintöstrategiassa todetaan, että ”ottamalla huomioon ajallinen kerrostuneisuus ja kulttuuriympäristön erityispiireet kaupunkisuunnittelussa, kaavoituksessa ja aluekehittämisessä luodaan laadukkaita ympäristöjä, jotka toimivat kilpailutekijöinä ja nostavat alueiden arvoa houkuttelemalla matkailijoita, uusia

asukkaita ja yksityisiä investointeja.” Niin kutsuttu Cultural planning¹¹ -lähestymistapa on kasvattanut merkitystään myös kaupunkirakenteen tiivistämistavoitteiden myötä. Asuinalueiden laatuun ja viihtyvyyteen on kiinnitettävä enenevässä määrin huomiota pyrittäessä lisäämään tiiviitä kaupunkimaisia asuinalueita (Kalliomäki ym. 2017). Tiivistäminen voi kuitenkin johtaa kaupunkiympäristön laadun heikkenemiseen johtuen yksipuolisesta arkkitehtuurista tai julkisen tilan, viheralueiden ja palveluiden vähenemisestä.

Käytännössä kulttuurilähtöinen kaupunkikehittäminen voisi kytkeä toimijoita paitsi kaava- ja kulttuuripuolelta, myös esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollosta, elinkeinopuolelta, opetuksesta ja varhaiskasvatuksesta. Kulttuurinen kestävyys voisi liittyä myös luovempaan kaupunkien omistamien tilojen käyttöön, sillä kaupungeilla on runsaasti tiloja joko osittain tai koko ajan tyhjillään. (Kalliomäki ym. 2017). Toisaalta uuden käyttötarkoituksen osoittaminen kulttuurihistoriallisesti arvokkaille rakennuksille kaupungin omassa palvelutuotannossa voi olla myös ongelmallista, sillä esimerkiksi varhaiskasvatuksen käyttöön osoitettuihin arvorakennuksiin kohdennetaan useimmiten uudisrakentamisen tasoon tähtääviä korjauksia. Tällöin sekä menetetään rakennuksen kulttuurihistoriallisia ja rakennustaiteellisia arvoja, sekä pahimmillaan aiheutetaan vääränlaisilla korjaustavoilla ja materiaaleilla vaurioitumista ja sisäilmaongelmia.

Oikeudenmukaista kulttuurista kestävyysmurrosta edistettäessä avainasemassa ovat aktiiviset yhteisöt ja niiden arkinen, jokapäiväinen toiminta. Kaupunkilaajuista tasoa pienemmät, kaupunginosa- tai naapurustomittakaavan yhteisöt voidaan nähdä keskeisinä ruohonjuuritason toimijoina kulttuurisen kestävyuden ylläpitämisessä ja edistämisessä. Ihmisten kuuleminen ja laaja-alainen yhteiskunnallinen keskustelu ovat olennaisen tärkeitä etsittäessä ratkaisutapoja yhteiskunnallisiin haasteisiin. Suomessa toimii suuri määrä asukas- ja kyläyhdistyksiä sekä muita aktiivisia yhdistyksiä ja toimijaryhmiä, jotka pyrkivät vaikuttamaan positiivisella tavalla asuin- ja toimintaympäristöönsä. Osa näistä toimijoista toteuttaa jo kestävyysmurrosta kehittämällä erilaisia kestäviä ratkaisuja esimerkiksi paikalliseen energiantuotantoon tai jakamistalouteen. Kulttuurisen kestävyysmurroksen kannalta onkin tärkeää huomioida erilaiset tilalliset kontekstit ja paikalliset kulttuurit, joissa yhteisöt toimivat. Kaupungeissa puhutaan DIY-urbanismista, neljännestä sektorista ja kaupunkiaktivismista, maaseudulla taas yhteisölähtöisestä kehittämisestä ja kylätoiminnasta. (Pyykkönen ym. 2024). Luonila ym. (2023) ovat käsitelleet asukkaiden odotuksia kulttuuriympäristöistä ja kulttuurisen osallistumisen mahdollisuuksista kahdella eri alueella Jyväskylässä. Tulosten valossa yhteisöön kuulumisen tunne, omistajuus ja naapurustoidentiteetti tukevat yhteisöllistä kestävyyttä monin tavoin. Kaupunkikulttuuripolitiikan näkökulmasta matalan kynnyksen osallistuminen ja mahdollisuudet ruohonjuuritason kulttuuritoimintaan vaikuttavat kaupungeissa alihyödynnetyltä voimavaralta. Kunnissa onkin pyritty viime vuosina lisäämään asukkaiden ja yhteisöjen osallistumista palvelujen ja alueiden suunnitteluun ja kehittämiseen. Esimerkkejä tällaisesta toiminnasta ovat erilaiset osallistavan kaupunkisuunnittelun tai kulttuurisuunnittelun projektit, kuten esimerkiksi Porin kaupunkikeskustan kehittämiseen keskittyvä Urbicultural Planning -hanke.

Kulttuuri voidaan toisin sanoen nähdä kestävästä kaupunkikehityksen veturina, mahdollistajana ja urbaanina voimavarana (esim. Cicerchia 2021; Kolbe 2024). Kulttuuri on nähty myös edellytyksenä uudelleen, joustavamman ja demokraattisemman kaupunkikehityksen rakentamiseksi. Moreno (2020) on nimittänyt kaupunkia kulttuuriperintöalustaksi (*cultural heritage platform*), jossa materiaallinen ja

¹¹ Cultural planning -termin suomenkielisen käännökseen haasteista ks. Kalliomäki ym. (2017).

immateriaalinen, sosiaalinen ja luova vuorovaikutus tapahtuu. Kaupunkinarratiiveja (*urban storytelling*) on myös ehdotettu kaupunkikehityksen käytännön työkaluksi eräänlaisena dynaamisena, kommunikaatiivisena materiaalina, joka ammentaa perinteestä resursseja tulevaisuuden uudelleenajatteluun ja uudelleenmuotoiluun. Kulttuuriperintöä tulkitsemalla voidaan valottaa myös yhteisön muutosjoustavuuden ja kestävyiden avaintekijöitä. Morenon mukaan menneisyys antaa myös tarvittavat ”yhteisölliset rakennusohjeet” tulevaisuuden sosiaalisesti, kulttuurisesti ja ympäristöllisesti kestäväälle kaupungille (Moreno 2020). Kulttuurisen kestävyiden tukeminen taantuvilla seuduilla on oma haastava kysymyksensä. Kasvun puuttuminen voi olla myös mahdollisuus olemassa olevien rakennusten hyödyntämiseen uudenlaisten mikrotalouksien ja yhteisöllisten elämäntapojen muodostumisessa (Nakanishi ym. 2020).

2.4 Kulttuurisen kestävyiden mittaaminen

Agenda 2030 kestävä kehityksen tavoitteisiin on liitetty indikaattoreita, joiden tarkoituksena on mitata ja seurata kunkin maan kestävä kehitystä koskevien toimien edistymistä ja tehokkuutta. Kestävä kehityksen tavoitteen 11.4 erityinen indikaattori 11.4.1 kohdentuu kulttuuri- ja luonnonperinnön säilyttämiseen.¹² Indikaattori mittaa tavoitteen edistymistä suojeluun ja säilyttämiseen liittyvän kokonaisrahoituksen määrällä asukasta kohden, mikä on herättänyt kritiikkiä (esim. El Faouri & Sibley 2024). Vaikka kestävä kehityksen tavoitteiden saavuttamista koskevien tietojen yhdenmukaistamisesta ja seuranta-indikaattoreista on yleisellä tasolla saavutettu konsensus, kulttuurin kestävyysindikaattoreiden osalta tässä on edelleen haasteita (Petti ym. 2020). Myös Guzmán ym. (2017) mukaan nykyiset kestävyysindikaattorit tähtäävät kulttuuriresurssien saatavuuteen pikemminkin kuin sen hoidon kestävyteen. Järjestelmällisten arviointimenetelmien puute kestävä kaupunkikehityksen ja kulttuuriperinnön säilyttämisen välillä on tunnustettu tutkimuksessa laajalti. Karimi ym. (2022) ovat laatineet katsauksen kestävä kehityksen sertifiointi/luokitusjärjestelmiin, joita sovelletaan tyypillisesti uudisrakentamisessa (esim. LEED, BREEAM) ja pohtineet niiden soveltamista historiallisten rakennusten arviointiin. Ainoa selkeästi historiallisten rakennusten luokitusjärjestelmä on GBC HB Italy, joka sekin keskittyy pääasiassa ympäristöulottuvuuksiin. Myös Kaur & Garg (2019) ovat todenneet, että nykyiset sertifiointijärjestelmät eivät pysty tarkastelemaan kestävyysulottuvuuksien välisiä suhteita eri kriteerien ja luokkien välillä. Yleisesti ottaen käytössä olevat kestävä kehityksen arviointiviitekehukset tai luokitusjärjestelmät painottuvat vahvasti ympäristökriteereihin, eikä niihin ole juurikaan onnistuttu integroimaan kulttuurisen kestävyiden indikaattoreita.

Vuonna 2019 UNESCO julkisti kulttuurisen kestävyiden teemaindikaattorit (*UNESCO's Thematic Indicators for Cultural Sustainability*).¹³ Niin kutsutut Kulttuuri 2030-indikaattorit pyrkivät muodostamaan kattavan viitekehysten, jonka avulla voidaan mitata ja seurata kulttuurin vaikutusta kestävä kehityksen tavoitteiden kansallisessa ja paikallisessa täytäntöönpanossa. Viitekehys jakautuu neljään osa-alueeseen: 1) ympäristö ja resilienssi, 2) vauraus ja toimeentulo, 3) tietopohja ja taidot sekä 4) osallisuus ja

¹² “11.4.1. Total expenditure (public and private) per capita spent on the preservation, protection and conservation of all cultural and natural heritage by type of heritage (cultural, natural, mixed and World Heritage Centre designation), level of government (national, regional and local/municipal), type of expenditure (operating expenditure/investment) and type of private funding (donations in kind, private non-profit sector, and sponsorship)”

¹³ <https://whc.unesco.org/en/culture2030indicators/>

osallistuminen sekä näitä mittaavaan 22 indikaattoriin. EU:n tasolla on myös kehitetty kaupunkitasoinen kulttuurin ja luovuuden monitorintyökalu (Cultural and Creative Cities Monitor)¹⁴, joka yhdistää tärkeimmäksi arvioidut suunnittelu- ja laatutekijät. Työkalu on suunniteltu auttamaan päättäjiä tunnistamaan paikallisia kulttuuriin ja luovuuteen liittyviä vahvuuksia ja mahdollisuuksia. Työkalu tarjoaa kokonaisindeksin kaupunkien väliseen vertailun kolmen alaindeksin, yhdeksän politiikkaulottuvuuden ja 24 yksittäisen indikaattorin perusteella.

THEMATIC INDICATORS FOR CULTURE IN THE 2030 AGENDA

Kuva: Kulttuuri 2030-indikaattorit. Lähde: UNESCO <https://whc.unesco.org/en/culture2030indicators/>

Tutkimuskirjallisuudessa on kuvattu useita indikaattoripohjaisia järjestelmiä, joihin on pyritty sisällyttämään kulttuurisen kestävyuden näkökulma (esim. Axelsson ym. 2013; Wu ym. 2016; Nocca 2017; Hidalgo 2019; Petti ym. 2020; Osman 2022; Ge ym. 2023). Ruotsissa tehty tutkimus (Axelsson ym. 2013) on ehdottanut kulttuurisen kestävyuden indikaattoreiksi (1) kulttuurista elinvoimaisuutta, monimuotoisuutta ja sosiaalista pääomaa; (2) kulttuurimaisemaa; (3) kulttuuriperintöä; ja (4) kulttuurin saataavuutta, osallistumista ja kulutusta. Tutkimuksessa yhdistettiin määritellyt indikaattorit 290 kunnan käytävissä oleviin muuttujiin, jonka pohjalta tuotettiin karttoja sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyuden alueellisesta jakautumisesta. Muuttujiksi valikoituvat vapaaehtoistoimijoiden lukumäärä ($n/1000$ asukasta), aktiivisten maanviljelijöiden lukumäärä (n/km^2), historiallisten jäänteiden lukumäärä (n/km^2), sekä elokuvateattereiden, näyttelytilojen, teatterien, museoiden ja kirjastojen määrä kunnassa ($n/kunta$).

Lazar & Chithra (2022) ovat tunnistaneeet joukon kulttuurisen kestävyuden indikaattoreita ja arvioineet niiden hyödyllisyyttä kestävässä rakennetussa ympäristössä. Katsauksessa tunnistetut kulttuurisen kestävyuden indikaattorit rakennetussa ympäristössä ovat paikallisten materiaalien käyttö, perinnerakentamisen elementit, rakennusten arkkitehtuuri, ulkomuoto, sisustus, ympäröivä maisema, muuntojoustava suunnittelu, sekä vuorovaikutuksen tilat. Havaitut hyödyt kulttuurisen kestävyuden elementtien sisällyttämisessä suunnitteluprosesseihin ovat liittyneet mm. kulttuurisen vuorovaikutuksen ja paikan tunteen voimistumiseen, resurssien käytön tehokkuuteen, sekä työmahdollisuuksien ja kohtuuhintaisen asumisen lisääntymiseen.

¹⁴ <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/cultural-creative-cities-monitor>

Koska kestävyysaasteet kulminoituvat kaupungeissa, joissa väestörakenteen, ympäristön ja taloudellisen kestävyden tasapainon löytämisellä on suuri vaikuttavuus, kaupunki uudistushankkeet ja täydennysrakentaminen edellyttävät myös kulttuurisen kestävyden indikaattoreita. Ge ym. (2023) ovat ehdottaneet seitsemää kulttuurisen kestävyden osatekijää ja niiden mittaamista, jotka ovat: kulttuuriperintö, kulttuurin elinvoimaisuus, taloudellinen elinvoimaisuus, kulttuurinen monimuotoisuus, paikkakokemus, ekokulttuurinen kestävyys ja ekokulttuurinen sivilisaatio. Tutkijoiden mukaan jopa kasvavissa suurkaupungeissa on mahdollista yhtäaikaaisesti säilyttää kulttuuriperintöä, edistää elinvoimaisuutta, houkutella monimuotoista väestöä ja tukea ekologista sivilisaation rakentamista. Stanik ym. (2018) ovat puolestaan kehittäneet tarkasteluviitekehysten, joka kohdistuu kulttuurimaiseman historialliseen syvyyteen (*Time Depth*) sekä historialliseen rikkauteen (*Historic Richness*). Ehdotetussa viitekehyksessä korostetaan sekä määrällisiä että laadullisia näkökohtia, joiden kautta tarkastellaan ihmistoiminnan vaikutuksia maankäyttöön ja rakennettuun ympäristöön.

Viime vuosina on pyritty kehittämään myös integroivia lähestymistapoja kulttuurisen kestävyden tunnistamiseen osana kestävä kehityksen viitekehystä. Qtaishat ym. (2020) ovat ehdottaneet ekokulttuurisen kestävyden ja aineettomien kulttuuritekijöiden indikaattoreiden sisällyttämistä olemassa oleviin suunnittelun arviointimenetelmiin ja -työkaluihin. Ehdotettu ekokulttuurisen kestävyden malli käsittää rakennetun ympäristön ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksen tulokseksi. Kestävyysnäkökulmat kattavat sosiaaliset suhteet, kulttuuriperinnön, arvot ja uskomukset, sukupuoliroolit, paikallisen kontekstin sekä yksityisyyden kokemuksen. Aineelliset, materiaaliset tekijät puolestaan käsittävät tilallisen jäsenyyden, teknologian ja materiaalit, taloudelliset tekijät, paikallisen rakennetun ympäristön piirteet, sää- ja ilmastotekijät, sekä säädökset. Näistä muodostetut indikaattorit toimivat ekokulttuurisen suunnittelun ja kestävä arkkitehtuurin määrittäjinä. Ekokulttuurisen kestävyden lähestymistapa edellyttää asukkaiden näkemysten, kokemusten, tunteiden ja uskomusten huomioon ottamista. Muita kestävyyskriteereitä ovat yksityisyyden ja asuntotyypin rooli, tiiveyden kokemus, muutosjoustavuus ja hallittavuus, sosiaalista vuorovaikutusta tukeva suunnittelu ja saavutettavuus, sekä asumisen edullisuus. (Qtaishat ym. 2020).

Yhteenvetona voi todeta, että kulttuurisen kestävyden mittaamista tai arviointia vaikeuttaa yhdenmukaisten menetelmien puute ja toisaalta vaikeus määrittellä objektiivisia indikaattoreita laadullisten arvojen tunnistamiseen. Lisäksi rakennettua kulttuuriperintöä koskevan tiedon tulisi olla kattavaa, ajantasaista, yhteentoimivaa ja laajasti käytössä. Merkittäviä haasteita ovat edelleen mm. ajantasaisen ja yhdenmukaisen tiedon saatavuus eri rekistereistä, datan aggregointi ja luokittelu. Tutkimuskirjallisuudessa on korostettu myös haasteita, jotka liittyvät systemaattisten menetelmien kehittämiseen kulttuurisesti kestävä kehityksen tavoitteiden mittaamiseksi. Tähän liittyen on myös tunnistettu tarve kehittää kokonaisvaltaisempia kestävyden kartoitus- ja arviointityökaluja, joilla voidaan tukea rakennetun ympäristön kulttuurisesti ja sosiaalisesti kestävä kehitystä integroidusti ekologisen ja taloudellisen kestävyden näkökulman kanssa.

3. Menetelmät ja työkalut

3.1 DIVE-menetelmä

DIVE-menetelmän nimi on lyhenne englannin sanoista Describe (kuvata), Interpret (tulkita), Valuate (arvottaa) ja Enable (toteuttaa). Nämä ovat DIVE-kulttuuriympäristön analysointiprosessin neljä päävaihetta. Samalla nimi kuvaa analyysin lähtökohtaa eli sukeltamista nykyajasta historiaan. Norjan Museovirasto (Riksantikvaren, Dag Arne Reinart) on ollut päävastaava DIVE-menetelmän kehittämisessä. Menetelmän prototyyppi syntyi Sustainable Historic Towns (2003-2005) –Interreg -yhteistyöhankkeessa ja kehitystyötä jatkettiin hankkeessa Communicating Heritage in Development Processes (Co-Herit 2007-08). (Museovirasto 2013). Menetelmän keskeistä käsitteistöä ovat aika/tila-matriisi, historiallinen luettavuus, integriteetti ja muutoskapasiteetti. Aika/tila-matriisia voidaan käyttää tiedon järjestämiseen ja havainnollistamiseen.

- D - Mitä ympäristön nykytila kertoo historiallisesta kehityksestä ja sen luonteesta?
- I - Miksi tietyillä elementeillä ja ominaispiirteillä on erityistä yhteiskunnallista merkitystä?
- V - Mitkä alueelliset ominaispiirteet ovat erityisen merkityksellisiä, voiko niitä kehittää ja kuinka paljon niitä voi muuttaa?
- E - Miten kulttuuriympäristön keskeisiä ominaispiirteitä ja resursseja voi vaalia ja kehittää?

DIVE voidaan nähdä inventointimenetelmänä, jonka lähtökohtana on kulttuuriperintö laadullisena ja toiminnallisena resurssina. Sen avulla pyritään tuomaan esiin ne historialliset syyt ja olosuhteet, jotka ovat vaikuttaneet nykyisen ympäristön muotoutumiseen. Kohdetta tarkastellaan eri mittakaavoissa, eri ”lentokorkeuksilta” käsin. Laaja perspektiivi havainnollistaa ihmisen ja maiseman yleispiirteet. Mitä lähempänä kohdetta ollaan, sitä yksityiskohtaisemmaksi tarkastelu muuttuu. DIVE-menetelmään sisältyy myös keskeisenä päämääränä laaja osallistava yhteistyö kulttuuriympäristöjen ymmärtämiseksi ja kehittämiseksi. Menetelmä on luonteeltaan joustava ja metodisesti avoin. Sitä voidaan hyödyntää kaavoituksessa sekä kulttuuriympäristöä koskevissa selvityksissä ja inventoinneissa. Se auttaa selvittämään, mitkä kohteen sosiaalisista, taloudellisista ja kulttuurihistoriallisista ominaispiirteistä ovat merkityksellisiä ja mitkä ovat vähemmän tärkeitä. Se korostaa osallistamisen ja eri osapuolten välisen yhteistyön merkitystä. Tavoitteena on ollut lisätä julkisten ja muiden toimijoiden osaamista ja osallistamista suunnitteluprosesseissa, jotka koskevat kulttuurihistoriallisesti arvokkaan rakennetun ympäristön säilyttämistä ja kehittämistä. Tavoitteena on myös ollut kaupunkien ja asutuskeskusten kestävä kehittäminen sosiaalisten ja taloudellisten olosuhteiden näkökulmasta. Suomessa Pietarsaaren kunnan kaavoitustoimi on hyödyntänyt arvotusmenetelmää historiallisen rakennuskannan kaavoitusprosessissa. (Museovirasto 2013; Reinart 2007).

Vaihe	Tavoite	Tehtävät
Valmistelut	Lähtökohta	Luodaan selvitykselle rakenne ja laaditaan työsuunnitelma.
V1 Kuvaus	Historiallinen luonne	Kootaan ja jäsennetään tietoa kohteen historiasta, kehityksestä, luonteesta ja ominaispiirteistä.
V2 Tulkinta	Historiallinen merkityssisältö	Määritellään historiallista merkityssisältöä ja arvioidaan ympäristön ja sen eriaikaisten osien luottavuutta, alkuperäisyyttä, säilyneisyyttä ja nykytilaa.
V3 Arvottaminen	Arvot ja mahdollisuudet	Määritellään kulttuurihistoriallisia arvoja, kehittämispotentiaalia, haavoittuvuutta ja muutoksensietokykyä.
V4 Toteutus	Toimenpidemahdollisuudet	Määritellään kulttuuriperintöresurssien toimenpidemahdollisuuksia, laaditaan strategia- ja periaate-ehdotuksia arvojen vaalimiseksi.
Yhteenveto	Tulos	Laaditaan yhteenveto työn sisällöstä, tuloksista sekä ehdotuksista.

Kuva: Museovirasto (2013).

3.2 Kulttuurikartoitus ja kulttuurilähtöinen suunnittelu

Kulttuurisiin erityispiirteisiin perustuva strateginen kaupunki- ja aluekehittäminen, jota on käsitelty myös edellä, kulminoituu pyrkimykseen integroida alueellista kulttuuripääomaa ja -toimintaa osaksi kokonaisvaltaista kaupungin strategista kehittämistä. Päämääränä on siten kaupungin talouskasvu, mutta myös sosiaalisten ongelmien vähentäminen sekä kaupunki-imagon parantaminen. Kulttuurikartoitus ja -suunnittelu on nähty yhtenä keskeisenä kulttuurisen kestävyys edistämisen menetelmänä (Duxbury ym. 2015).

Cultural planning -menetelmä on paikkalähtöinen ja yhteisölähtöinen menetelmä, jonka lähtökohdat ovat sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyys ydinkysymyksissä. Sen lähtökohtana on myös perinteistä suunnitteluosallisuutta laajempi osallisuus, joka ulottuu kulttuurin määrittelystä tiedonhankintaan ja päätöksentekoon. Kansainvälisesti kulttuurisuunnittelu on laajalle levinnyt ja vuosikymmeniä käytetty toimintamalli, jota on sovellettu eri mittakaavoissa. (Häyrynen & Wallin, 2017). Kulttuurilähtöisen kaupunkikehittämisen taustalla vaikuttavat ennen kaikkea kokonaisvaltaiseen suunnitteluun liittyvät lähestymistavat, missä kaupungin eri paikkojen ja toimintojen nähdään rakentuvan vuorovaikutteisessa suhteessa toisiinsa, ja missä tieteen eri osa-alueisiin pohjautuvan osaamisen tärkeys tunnustetaan kokonaisuuden rakentumisen kannalta.

Lähestymistavan metodologisten piirteiden ja käytäntöjen taustalla on erilaisia kehityskulkuja, jotka liittyvät mm. yhteisöjen voimaannuttamiseen, kulttuuripolitiikkaan, paikallishallintoon, taiteellisiin käytäntöihin ja akateemiseen tutkimukseen. Vuosituhannen vaihteesta lähtien niin sanottujen "luovien alojen" nousu on merkinnyt sitä, että kulttuuripolitiikkaan liittyvä kartoitustutkimus on pyrkinyt keskittymään kulttuurin taloudellisten ulottuvuuksien määrittelyyn, mittaamiseen ja kartoittamiseen. Paikallisella tasolla kulttuurin integroitua strategisiin kehitys- ja suunnittelualoitteisiin on ollut yhä enemmän aloitteita kulttuuriomaisuuden, kuten tilojen, organisaatioiden, julkisen taiteen ja kulttuuriperinnön, tunnistamiseksi, määrittämiseksi ja maantieteellisen paikantamiseksi. (Dessein ym. 2015).

Keskeiseksi ajattelijaksi menetelmän taustalla nostetaan usein kaupunkisuunnittelun pioneeri Patrick Geddes (1854–1932).

Menetelmä jakaantuu kulttuurikartoitusosioon sekä kulttuurilähtöiseen suunnitteluun. Ensin mainitun keskeinen tulos on kuvaus paikkaan liittyvistä kulttuurisista resursseista. Se tuottaa monialaista tietoa hyödyntäen hyvin laaja-alaisesti eri menetelmiä, kuten karttapohjaista osallistamista, kyselyjä, haastatteluja, havainnointia tai mielikuvakarttoja. Kulttuurikartoitus on laajasti käsitettynä tapa kuvata, huomioida ja kohdata yhteisöjen ja paikkojen kulttuuriresurssit monitieteisellä otteella. (Dessein ym. 2015). Osallistava tiedontuotanto yhdistyy kartoituksissa asiantuntijatietoon kuten esimerkiksi kulttuuriympäristöinventointeihin. Paikkatietomenetelmien kehitys on tarjonnut uusia mahdollisuuksia kulttuurikartoitukselle erilaisten karttapohjaisten osallistumis- ja esityskanavien kautta. Oleellista on kohtauttaa yhteisön arvostukset sekä merkitykset kulttuurin asiantuntijamäärittelyihin. Kulttuurikartoituksella syntyvä aineisto toimii suunnittelutyön lähtökohtana.

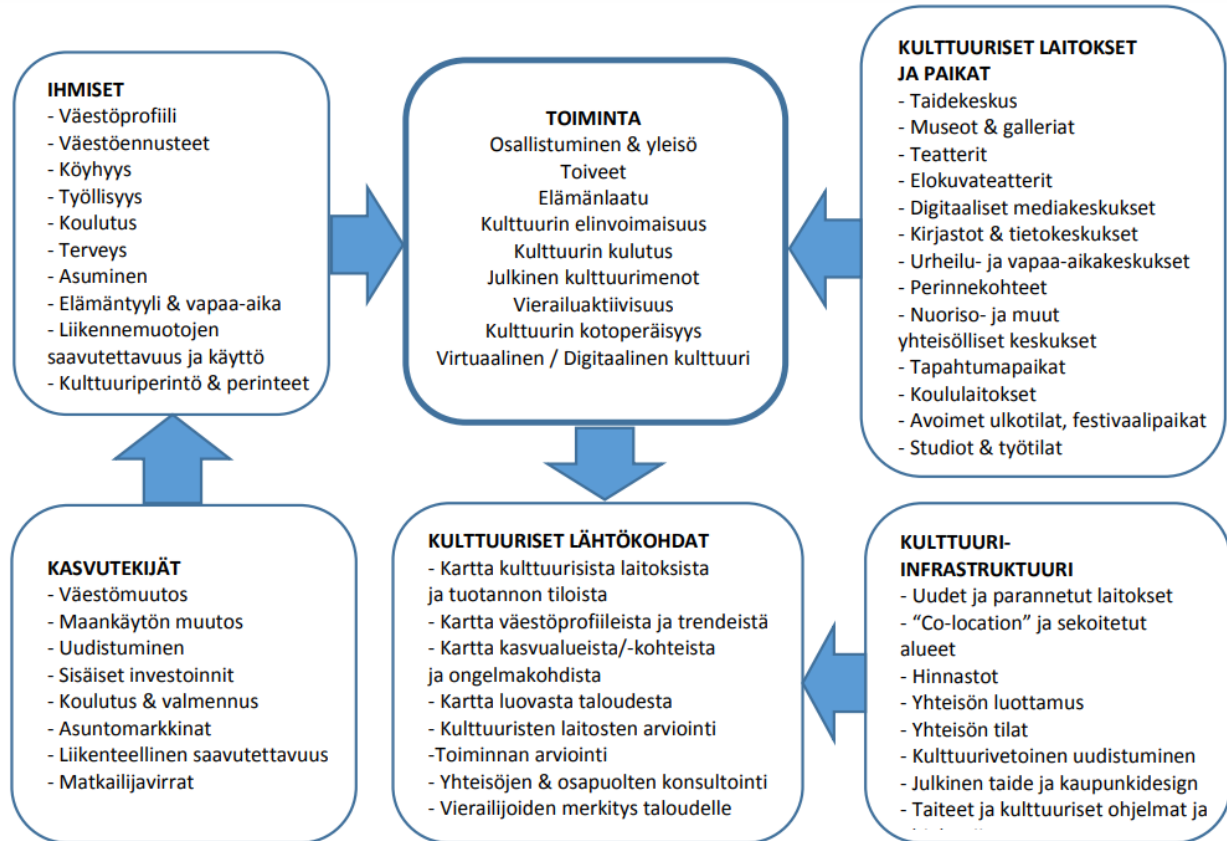
Menetelmän on nähty vastaavan hyvin olemassa oleviin tarpeisiin lisätä kaupunkien toiminnan asiakas- ja asukaslähtöisyyttä, vuorovaikutteista kaupunkisuunnittelua ja osallisuutta sekä omaehtoisuutta vahvistavaa kansalaisyhteiskuntatoimintaa. Tämä edellyttää kaupunkiorganisaatiolta toimintatapojen uudelleenarviointia sekä poikkihallinnollisten yhteistyön lisäämistä. (Kalliomäki ym. 2017). Lisääntyneestä kiinnostuksesta menetelmää kohtaan selittää myös suunnitteluun liittyvien painotusten ja menettelyjen muutos. Kun useat kaupungit eivät enää niinkään laajene vaan suunnittelussa huomio kiinnittyy enemmän olemassa olevien alueiden ja rakenteiden vahvistamiseen ja elävoittämiseen, kaupunkien inhimillisuus nostaa päätään teknisen suunnittelun rinnalla. Huomiota suunnataan yhä enemmän siihen mitä kaupungissa tapahtuu ja mitä voidaan parantaa, ja miten asukkaat voidaan aktivoida ja kytkeä mukaan suunnitteluun. (Kalliomäki ym. 2017).

Tutkimuskirjallisuudessa on havaittavissa painotuseroja Cultural planning -menetelmän soveltamisessa: kulttuurin kehittämistä painottava suuntaus, sekä laajempi yhdyskuntasuunnittelua painottava suuntaus. (Kalliomäki ym. 2017). Englannissa Cultural planning on vuosien saatossa vakiintunut osaksi kaupunkikehittämistä. Menetelmän myötä on syntynyt ymmärrys siitä, että ihmisiä ja yrityksiä ei houkutella alueelle rakentamalla kaupunkiin uusia kauppa-, urheilu- ja viihdekeskuksia. Sen sijaan pienet, ainutlaatuiset paikalliset kahvilat, ravintolat, galleriat ja teatterit ovat houkuttelevampia, sillä niissä on näkyvissä kaupungin kulttuuriperintö, paikalliset perinteet ja arvot. Yhdeksi haasteeksi on kuitenkin tunnistettu se, että kulttuurilähtöisen kehittämisen hyödyt eivät välttämättä ole kohdistuneet tasaisesti kaupungin kaikkiin alueisiin ja naapurustoihin. (Kalliomäki ym. 2017).

Pohjoismaissa Cultural planning on sekä toimintana että tutkimusaiheena suhteellisen uusi. Suomessa menetelmää on testattu Turun yliopiston Lähiön henki-tutkimushankkeen puitteissa mm. Itä-Porin lähiöissä (Häyrynen & Wallin, 2017) sekä tutkittu kaupunkikehittämisen kentällä erityisesti pienissä ja keskisuurissa kaupungeissa kuten Jyväskylässä, Mikkelissä, Porissa ja Sipoossa. Sipoossa kunnianhimoisena ajatuksena on ollut luoda kuntaan kulttuurilähtöinen suunnittelujärjestelmä (*cultural planning system*), mikä teknisen suunnittelun sijaan painottaa kulttuurilähtöisyyttä suunnittelun lähtökohtana. (Kalliomäki ym. 2017).

Kulttuurisuunnittelun soveltamisella voi olla suomalaisessa kaupunki- ja aluekehityksessä potentiaalisti paljon annettavaa luotaessa ainutlaatuisia ja paikallisesta kulttuurista ammentavia asuinalueita.

(Kalliomäki ym. 2017). Cultural planning -menetelmään on kohdentunut myös kritiikkiä, joka kohdentuu erityisesti kapeasti tulkittuun taiteeseen ja sen tukemiseen, eikä laajaan kulttuurin määritelmään perustuvaan kokonaisvaltaiseen kaupunkikehittämisen lähestymistapaan. Sen sijaan että menetelmää tarkasteltaisiin kapeasti pelkästään kulttuurikartoituksen näkökulmasta esimerkiksi kaavoitusta tai kulttuurin kehittämistä tukevana välineenä, sen potentiaali tulisi ymmärtää laajemmin taloudellisesti, sosiaalisesti, kulttuurisesti ja ympäristöllisesti kestävästä kehityksestä tukevana, ja kokonaisvaltaisia kaupunkikehitysstrategioita jalkauttavana välineenä. (Kalliomäki ym. 2017).

Kuva 1. Kulttuurikartoituksen olennainen osa on muutosvoimien ja resurssien kartoittaminen (Lähde: Kalliomäki ym. 2017, viit. Evans 2013: 230).

3.3 Kulttuuristen vaikutusten arvioinnit

Edellä kuvatut kartoitusmenetelmät sekä vakiintuneet rakennetun kulttuuriympäristön inventoinnit ja selvitykset ovat työkaluja, joiden avulla tunnistetaan ja dokumentoidaan rakennusten ja alueiden kulttuurihistoriallisia arvoja. Ne muodostavat tietopohjan suunnittelulle sekä kulttuuriin liittyville vaikutusten arvioinneille. Yksittäisten kohteitten ohella rakennettuun ympäristöön liittyvissä hankkeissa tarkastellaan usein laajempia kokonaisuuksia ja maisemavaikutuksia. Tyypillisesti hankkeen vaikutusalueelta on kartoitettu valtakunnallisesti, maakunnallisesti ja paikallisesti arvokkaat maisema-alueet, maisemarakenteen sekä maisemakuvan kannalta tärkeät kohteet, näkymäalueet ja -suunnat sekä miljöökokonaisuudet. Kulttuuriympäristövaikutusten arviointiin on julkaistu oma oppaansa ”Kulttuuriympäristövaikutusten arvioinnissa” (Ympäristöministeriö 2013), joka ohjaa selvittämään ja arvioimaan rakennettuun ympäristöön ja maisemaan kohdistuvia vaikutuksia kaavojen tai hankkeiden yhteydessä. On

luontevaa, että vaikutusten arviointi keskittyy yksittäisten rakennuskohteiden sijasta kokonaisuuksien arviointiin sellaisilla alueilla, joilla rakennettu kulttuuriympäristö ja maisema muodostavat selvästi toisiinsa kytkeytyvän kokonaisuuden. Yksittäisillä kohteilla voi kuitenkin olla merkittävä vaikutus paikkojen dynamiikkaan ja identiteettiin, ja rakennusten purkamisella merkittäviä haitallisia vaikutuksia kulttuuriin kestävyyteen.

Maiseman muutosten osalta hankkeiden vaikutukset kulttuuriseen kestävyyteen näkyvät selvimmän esimerkiksi tuulivoimahankkeitten synnyttämässä yhteiskunnallisessa keskustelussa. Muutokset esimerkiksi Kolin kansallismaisemaan tulkittaisiin kulttuurisesti kestävämmiksi. Arkisemmassa elinympäristössä vaikutusten arvioiminen on haastavampaa. Lisäksi kaupunkimaiseman kulttuurisen kestävyyden arvioiminen edellyttää täysin eri näkökulmia kuin maaseutumaiseman kestävyys. (Palang ym. 2017).

Maisematutkimus on pääosin käsitellyt ekologista kestävyttä sekä maiseman monimuotoisuutta ja maisemadynamiikkaa. Maisemakartoitusmenetelmiä on kehitetty ja sovellettu pääasiassa maantieteen piirissä, ja ne kulttuuriympäristön tai rakennetun ympäristön kulttuurisen kestävyyden näkökulma on jäänyt vähäisemmälle huomiolle. (López-Bravo 2024). Tutkimuskirjallisuudessa on tuotu esille, että käsitteinä "maisema" ja "kestävyys" on ylipäättään haastavaa sovittaa yhteen, koska molemmat käsitteet ovat epämääräisiä ja ajallisesti muuttuvia. Sama koskee myös "kulttuuria" maisemien kulttuurisen kestävyyden ymmärtämisessä. Kestävän kehityksen ekologiset, sosiaaliset ja taloudelliset ulottuvuudet käsittelevät maisemaa yleensä pääasiassa fyysisenä alueena tai suunnittelukohteena, kun taas kulttuurinen ulottuvuus lisää tähän maiseman aineettoman kerroksen, joka käsittelee maisemaa muistona tai representaationa. Sosiaalinen ulottuvuus viittaa yleensä maiseman muutosten hyväksymiseen erityisesti matkailualueilla tai muilla alueilla, joilla maisema muuttuu nopeasti. Kestävyyden taloudellinen ulottuvuus kytkeytyy usein ekologiin tai sosiaalisiin ulottuvuuksiin, koska maiseman muutos on usein seurausta taloudellisen tehokkuuden (esim. maataloudessa) tai maan arvon kasvusta, joka puolestaan vaikuttaa ihmisten hyvinvointiin ja muutoksen yhteiskunnalliseen hyväksyntään. (Soini & Birke-land 2014).

Haasteista huolimatta tarve monitieteiseen kulttuuristen vaikutusten arviointiin on kuitenkin kasvanut samanaikaisesti eri aloilla vuosituhaten vaihteesta lähtien. Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore on pyrkinyt 2000-luvun alkupuolella luomaan kokonaiskuvaa siitä, mitä kaikkea kulttuuristen vaikutusten arvioinnilla tarkoitetaan, ja voidaanko kulttuuristen vaikutusten arvioinnin menetelmiä kehittämällä saavuttaa jotain sellaista, mitä vakiintuneemmat talous-, ympäristö-, terveys- ja sosiaalisiin vaikutuksiin erikoistuneet arviointitutkimukset eivät saavuta. Tutkimuskeskuksessa on tarkasteltu yleisiä kulttuuristen vaikutusten analyysiin ja arviointiin liittyviä ongelmakohtia sekä esitetty lakiin ympäristövaikutusten arvioinnista pohjautuva organisatorinen ehdotus kulttuuristen vaikutusten arvioinnin perusmalliksi. Selvitystyö on kohdentunut kulttuuristen vaikutusten arviointiin yleisesti. Osana tutkimusta on kuitenkin tarkasteltu kulttuurisia tekijöitä ja vaikutuksia suhteessa eri alojen arviointikäytäntöihin, joista yhtenä on mainittu yhdyskuntasuunnittelu.¹⁵ Museoihin, teattereihin ja muuhun institutionaaliseen kulttuuritoimintaan kytkeytyneiden tahojen lisäksi kulttuurisia vaikutuksia on tärkeä tunnistaa ympäristö-, terveys- ja sosiaalisten vaikutusten arvioinneissa. Kulttuuristen vaikutusten arvioinnin

¹⁵ Hankkeen tuottamat julkaisut eivät ole koko laajuudessaan vapaasti saatavissa.

ydinongelma on sen hämäräksi jäänyt toimenkuva, joka palautuu kulttuurin käsitteelliseen monitulkintaisuuteen ja siten yksiselitteisen arvioinnin käsitteistön puuttumiseen. (Häyrynen 2004; 2005).

Kansainvälisesti nopean kaupungistumisen ja kulttuuriomaisuuden säilyttämisen ja hoidon välisiä ristiriitoja on pyritty lieventämään niin kutsutulla Heritage Impact Assessment (HIA) -lähestymistavalla. Kulttuuriperinnön vaikutusten arviointimenettelyjen tavoitteena on tunnistaa, monitoroida tai arvioida eri tekijöiden kuten ilmastomuutoksen, luonnonkatastrofien tai urbanisaation vaikutuksia kulttuuriperintöön ja löytää kestävä tasapaino kulttuuriperinnön suojelun ja kaupunkikehityksen tarpeiden välillä. (Tarrafa Pereira da Silva & Pereira Roders 2012; Dipasquale ym. 2022). ICOMOS on julkaissut vuonna 2011 ohjeistuksen maailmanperintökohteiden kulttuuriperintövaikutusten arviointeihin (*Guidance on Heritage Impact Assessment for Cultural World Heritage Properties*). Patiwael ym. (2019) mukaan ICOMOS:in ohjeistuksen lähtöoletukset perustuvat kulttuuriperinnön säilyttämiseen, eivätkä ne huomioi kulttuuriperintökohteisiin liittyvän muutossuunnitteluun tarpeita. Tutkijoiden mukaan tämänkaltainen kehystys johtaa väärinymmärryksiin kulttuuriperintöarvojen luonteesta ja HIA-prosessien tarkoituksesta. Tutkimuksissa on myös nostettu esille tarve HIA-teorian ja käytännön välisen kuilun umpeen kuromiseksi, ja peräänkuulutettu integroidumpia lähestymistapoja (esim. Çetin & Gülersoy 2021).

HIA-menetelmiä voivat hyödyntää kulttuuriperinnön suojelusta ja suunnitteluprosesseista päättävät tahot sekä kulttuurisen kestävyuden vaikutusarvioiteja suorittavat asiantuntijat, mutta vaikutusten arviointien laatijoiden asiantuntemusta ja raporttien legitimitettiin on myös kyseenalaistettu. Patiwael ym. (2020) ovat tarkastelleet vaikutusten arviointien subjektiivisuutta tutkimalla, kuinka HIA-arviointien muodostama tai valitsema viitekehys vaikuttaa kaupunkikehityshankkeita koskevaan päätöksentekoon, arviointiraporttien sisältöön, johtopäätöksiin, tehokkuuteen ja legitimiin. Johtopäätelmänä on, että HIA-arvioinneilla saadaan vaihtelevia tuloksia riippuen lähtötiedoista, huomioon otetuista muuttujista sekä käytetyissä tiedon hankinnan menetelmistä. Myös yleisempiä ympäristövaikutusten arviointiprosesseja on kritisoitu siltä osin, että kulttuuriperintöön kohdistuvien vaikutusten arvioinnit ovat jääneet marginaalisiksi YVA-prosessien keskeisissä päätöksissä. Tutkimuksissa on korostettu tarvetta kehittää kokonaisvaltaisempaa, integroivampaa, läpinäkyvämpää ja systemaattisempaa vaikutusten arviointimenettelyä, joka huomioi myös paikallisen suunnittelukulttuurin merkitystä vaikutusten arviointien laatuun. (Seyedashrafi ym. 2017; Niemczewska 2021; Ashrafi ym. 2022; Hjemdahl 2022, Patiwael ym. (2022). Kulttuuriperinnön suojeluun liittyvä osallistavan paradigman läpimurto näkyikin monin tavoin myös vaikutusten arviointeihin liittyvässä toimintakulttuurissa. Paikallistieto on tärkeää kulttuuriperinnön arvioinnissa ja säilyttämisessä. Aidosti vuorovaikutteinen prosessi auttaa löytämään kestävämpiä ja yhteisöllisesti hyväksyttäviä ratkaisuja rakennettuun ympäristöön liittyviin päätöksiin. (Birkeland 2008, 283).

Bosone ym. (2021) ovat seuloneet kirjallisuustutkimuksessaan yli 3500 indikaattoria, joita on hyödynnetty kulttuuriperintövaikutusten arvioinnissa. Tarkastelluista indikaattoreista 52,6 % koski alueellista makromittakaavaa, 34,2 % kaupungin ja kaupunkialueiden mesomittakaavaa ja 13,2 % rakennusten mikromittakaavaa. Tutkijat ovat todenneet tämän pohjalta rakennustasoa koskevien vaikutusten arviointia tukevien indikaattoreiden puutteen. Arviointien painottuminen jälkikäteisarviointeihin osoittaa myös, että kulttuuriperintövaikutusten arvioinnit ovat heikolla tasolla suunnitteluvaiheessa. Sosiaaliin kestävyteen liittyvät indikaattorit edustavat enemmistöä (33,4 %). Myös taloudelliset indikaattorit ovat hyvin edustettuina (28,7 %) ja kulttuuriseen ulottuvuuteen liittyvät indikaattorit edustavat kolmatta ryhmää (25,1 %). Tutkimuksessa on todettu, että rakennusperinnön suojeluun liittyvät vaikutukset on

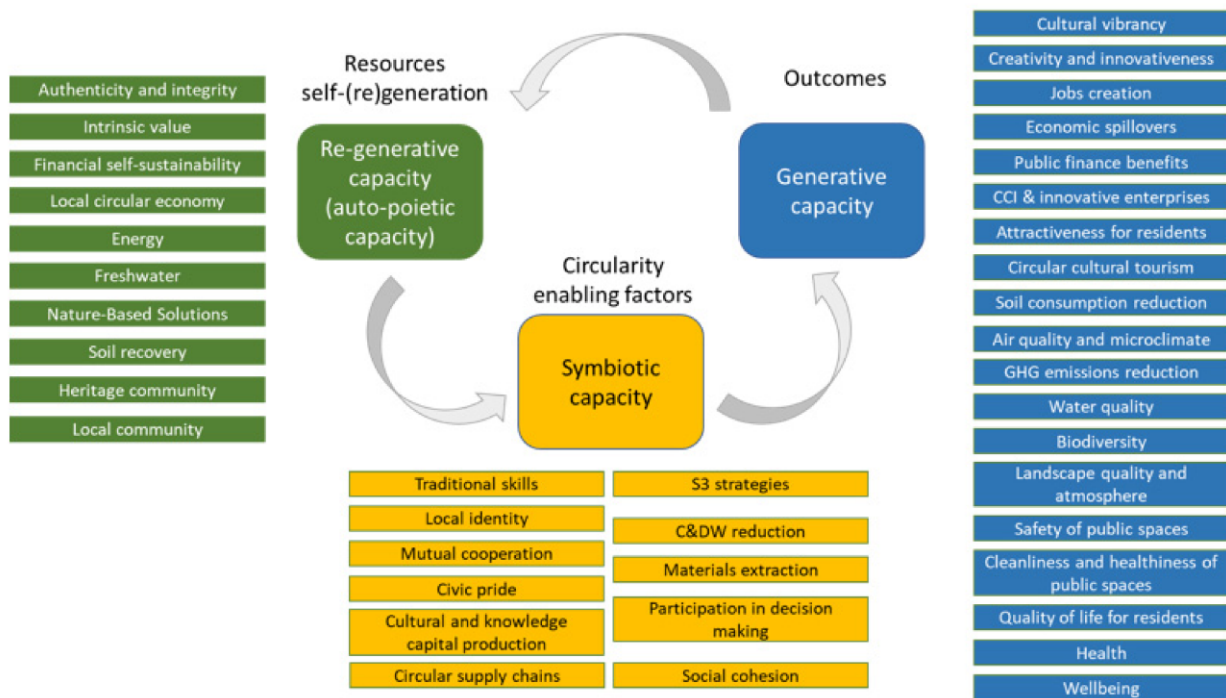
jätetty varsin vähälle huomiolle. Analyysin pohjalta on ehdotettu kattavaa arviointikehystä kulttuuriperinnön uusiokäytön vaikutusten arvioimiseksi kiertotalouden näkökulmasta (CHAR, Cultural Heritage Adaptive Reuse).

CHAR- mallissa on tunnistettu seuraavat kiertotalouden ulottuvuudet:

- Kulttuuriperintöarvojen säilyttäminen ja uudistaminen yhdistettynä kulttuuripääoman uudistamiseen, sekä aineelliseen että aineettomaan.
- Kiertotalouden toteutuminen rakennustyömaalla ja luontopääoman uudistaminen
- Vaikutukset paikalliseen kontekstiin, sosiaalinen ja taloudellinen pääoma
- Kiertotalouden liiketoiminta, rahoitus- ja hallintomallit; paikallisyhteisöjen osallistaminen, taloudellisesti kestävä pohja, sekä rahoituslähteiden kestävyys.

Kiertotalouden näkökulman avulla on toisin sanoen mahdollista tulkita ja arvioida uusiokäyttöprosesseja tunnistamalla erilaisia pääomamuotoja kuten inhimillinen pääoma, luontopääoma tai sosiaalinen pääoma.

Circular Cultural Heritage Adaptive Reuse

Kuva: CHAR-mallin kriteeristön visualisointi (Bosone ym. 2021).

Alla on esitetty yhteenvetotaulukko, johon on poimittu muutamia kulttuurisen kestävyuden arviointiin kehitettyjä työkaluja.

Tekijät	Artikkelin otsikko	Lyhyt kuvaus	Vuosi
Cloutier, S; Berejnoi, E; Russell, S; Morrison, BA; Ross, A	Toward a holistic sustainable and happy neighborhood development assessment tool: A critical review of relevant literature	Holistinen arviointi työkalu "the Sustainable Neighborhoods for Happiness assessment" (SNfHa), joka käsittää viisi arvioinnin osa-alueita: onnellisuus, ekologinen, taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen kestävyys	2018
Garau, C., Annunziata, A., & Yamu, C.	The Multi-Method Tool "PAST" for Evaluating Cultural Routes in Historical Cities: Evidence from Cagliari, Italy.	Monimenetelmällinen kulttuurireittien arviointityökalu (PAST) joka arvioi katuverkoston potentiaalina tukea kulttuurihistoriallisen kaupunkimaiseman merkityksellistä kokemusta. Työkalu hyödyntää Space Syntax-menetelmää, paikkatietoa sekä laadullista analyysiä viitekehyksessä, joka sisältää: (i) merkityksellisten kohteitten tunnistamisen; (ii) keskeisten katuverkon osien tunnistamisen; (iii) temaattisten reittien määrittelyyn; (iv) reittien arvioinnin käytettävyyden, kuvaavuuden ja saavutettavuuden kriteerien mukaisesti. Tunnistettu tarve kehittää menetelmiä ja analyttisiä työkaluja, jotka tukevat päätöksentekoprosesseja historiallisten kaupunkimaisemien säilyttämiseksi, hoitamiseksi ja arvostamiseksi.	2020
Matar, F. ym.	Urban sustainability assessment for vernacular and traditional built environments	Tutkimuksessa on hahmoteltu käsitteellinen viitekehys yleisistä kestävyysperiaatteista historiallisissa rakennetuissa ympäristöissä.	2023
Nocca, F; Angrisano, M	The Multidimensional Evaluation of Cultural Heritage Regeneration Projects: A Proposal for Integrating Level(s) Tool-The Case Study of Villa Vanucchi in San Giorgio a Cremano (Italy)	Tutkimuksessa on esitetty Level(s) -työkalun laajentamista kulttuuriperintöön liittyvien kunnostus- ja uusiokäyttöhankkeiden arvioimiseksi huomioiden taloudelliset, sosiaaliset ja ympäristövaikutukset.	2022
Qtaishat, Y., Adeyeye, K., & Emmitt, S.	Eco-Cultural Design Assessment Framework and Tool for Sustainable Housing Schemes.	Tutkimuksessa on hahmoteltu Ekokulttuurisen suunnittelun arviointikehystä ja työkalua erityisesti kestäväan asumisen suunnitteluun, joka huomioi asukkaiden sosiokulttuuriset tarpeet ei-toivottujen ympäristövaikutusten välttämisen ohella. Tavoitteena on ekokulttuurisen suunnittelun indikaattoreiden integroiminen olemassa oleviin kestävien rakennusten arviointikehysiin (BREEAM, LEED)	2020
Stephenson, J	The cultural values model: An integrated approach to values in landscapes	Tutkimuksessa kuvataan kulttuurisen arvottamisen mallia, joka tarkastelee integroidusti maisemassa esiintyviä arvojen yhteisdynamiikkaa ja liittymäpintoja kulttuuri-identiteettiin ja kestävyteen.	2008

4. Analyysi ja yhteenveto: Kuinka kulttuurista kestävyttä arvioidaan ja rakennetaan?

Tässä kappaleessa pyritään tiivistämään edellä läpikäydyn tutkimuskirjallisuuden anti, ja arvioimaan eri menetelmien ja lähestymistapojen hyödyntämismahdollisuuksia osana laajempaa kestävyysarviointia ja rakennetun ympäristön arvottamisen mallia (kuva alla).

Ekologiset arvot <i>Esimerkiksi:</i> <ul style="list-style-type: none">- Energiatehokkuus, resurssitehokkuus- Materiaalien, luonnonvarojen käyttö- Luontoympäristön monimuotoisuus	Taloudelliset arvot <i>Esimerkiksi:</i> <ul style="list-style-type: none">- Varallisuus, sitoutunut pääoma- Markkina-arvo- Ylläpidon/korjaamisen/purkamisen kustannus
Kulttuuriarvot <i>Esimerkiksi:</i> <ul style="list-style-type: none">- Kulttuurihistorialliset- Arkkitehtoniset- Aineeton perintö	Sosiaaliset arvot <i>Esimerkiksi:</i> <ul style="list-style-type: none">- Merkitykset paikallisille- Lähipalvelut- Mahdollisuus osallistua

Tässä selvityksessä on luotu katsaus siihen, kuinka kulttuurista kestävyttä voidaan tarkastella moniulotteisesti esimerkiksi kulttuuriperinnön säilyttämisenä, jossa kulttuurinen kestävyys voi tarkoittaa perinteiden tai materiaalien, tekniikoiden ja tyyllilajien säilyttämistä sukupolvelta toiselle. Dynaaminen näkökulma kulttuuriseen kestävyteen korostaa puolestaan kulttuurin jatkuvaa kehittämistä ja uudistamista perinteiden ohella. Kulttuurisen kestävyden arvotekijöistä keskeisimpiä ovat joko kulttuurin monimuotoisuuden säilyminen itseisarvona, tai kulttuuri voidaan käsittää kestävyysmuutoksen työkaluna toimintatapojen vahvistamiseksi, jotka edistävät ekologista, sosiaalista ja taloudellista kestävyttä niin paikallisesti kuin globaalisti.

Alkujaan varsin institutionaalinen tai taidelähtöinen kulttuurin määritelmä on saanut rinnalleen laajempia, elämäntapalähtöisiä lähestymistapoja. Laajan määrittelytavan mukaisesti kulttuuri tarkoittaa paitsi kulttuuritoimintaa ja tuotteita, myös sosiokulttuurisia käytänteitä, symbolisia merkityksiä, arvoja ja tunteita sekä paikallisidentiteettejä. Kulttuuri on usein nähty kestävyden yhtenä pilarina, mutta kulttuurilla voi olla vieläkin perustavampi rooli kestävä kehityksen tavoitteiden saavuttamisen olennaisena perustana ja rakenteena. Näissä rooleissa kulttuuri integroi, koordinoi ja ohjaa kaikkia kestävä toiminnan ja päätöksenteon näkökohtia. Kulttuurin tunnistaminen kestävä kehityksen ajattelun kokonaisvaltaiseksi lähtökohdaksi (jopa uudeksi paradigmaksi) mahdollistaa kulttuurin ja kestävyden kietoutumisen toisiinsa niin, että erottelut taloudellisten, sosiaalisten ja ympäristöllisten ulottuvuuksien välillä alkavat kadota. (Dessein ym. 2015).

Käsitteellinen moniulotteisuus on haastanut kulttuurisen ulottuvuuden operationalisoimista kestävä kehityksen toimenpiteisiin. Sekaannusta on aiheuttanut etenkin kestävyden kriteerien sekä indikaattorien moninainen joukko sekä käsitteellinen sekoittuminen toisiinsa. Indikaattoreita on käytetty vaihtelevasti kulttuuristen ominaisuuksien ja arvojen kartoittamiseen, toimenpiteiden ennakkoarviointiin sekä todentuneiden vaikutuksien jälkiarviointeihin. Indikaattorien kytkös rakennetun ympäristön muutuksiin riippuu paljolti kansallisesti tai paikallisesti saatavilla olevasta datasta. Kriteerit tulisi selkeästi

määritellä erityisiksi näkökulmiksi, joiden kautta kestävyystavoitteita arvioidaan, ja indikaattorit puolestaan laadullisiksi tai määrällisiksi muuttujiksi, jonka avulla mitataan edistymistä, muutosten tai kehitystoimien vaikutuksia. Jotta kulttuurisen kestävyuden kriteerit, indikaattorit ja niiden muuttujat voivat jalkautua rakennetun ympäristön suunnittelun prosesseihin, ne on yhdistettävä ympäristöllisiin muuttujiin ja visualisoitava tietä mielellään paikkatietopohjaisesti (vrt. esim. Kyttä 2024). Kulttuurisen kestävyuden indikaattoreita tulisi myös kyetä integroimaan olemassa oleviin ekologisen kestävyuden arviointi-/luokitusjärjestelmiin.

Tutkimuksissa esitetyt kestävyysarviontien lähestymistavat ja menetelmät hyödyntävät erilaisia teoreettisia lähtökohtia. Konkreettisia työkaluja on kehitetty melko kapeisiin tarkasteluihin, eikä tiedeyhteisössä ei vielä ole saavutettu yhtenäistä näkemystä kulttuurisen kestävyuden arvioimisesta rakennetuissa ympäristöissä (Matar ym. 2023).

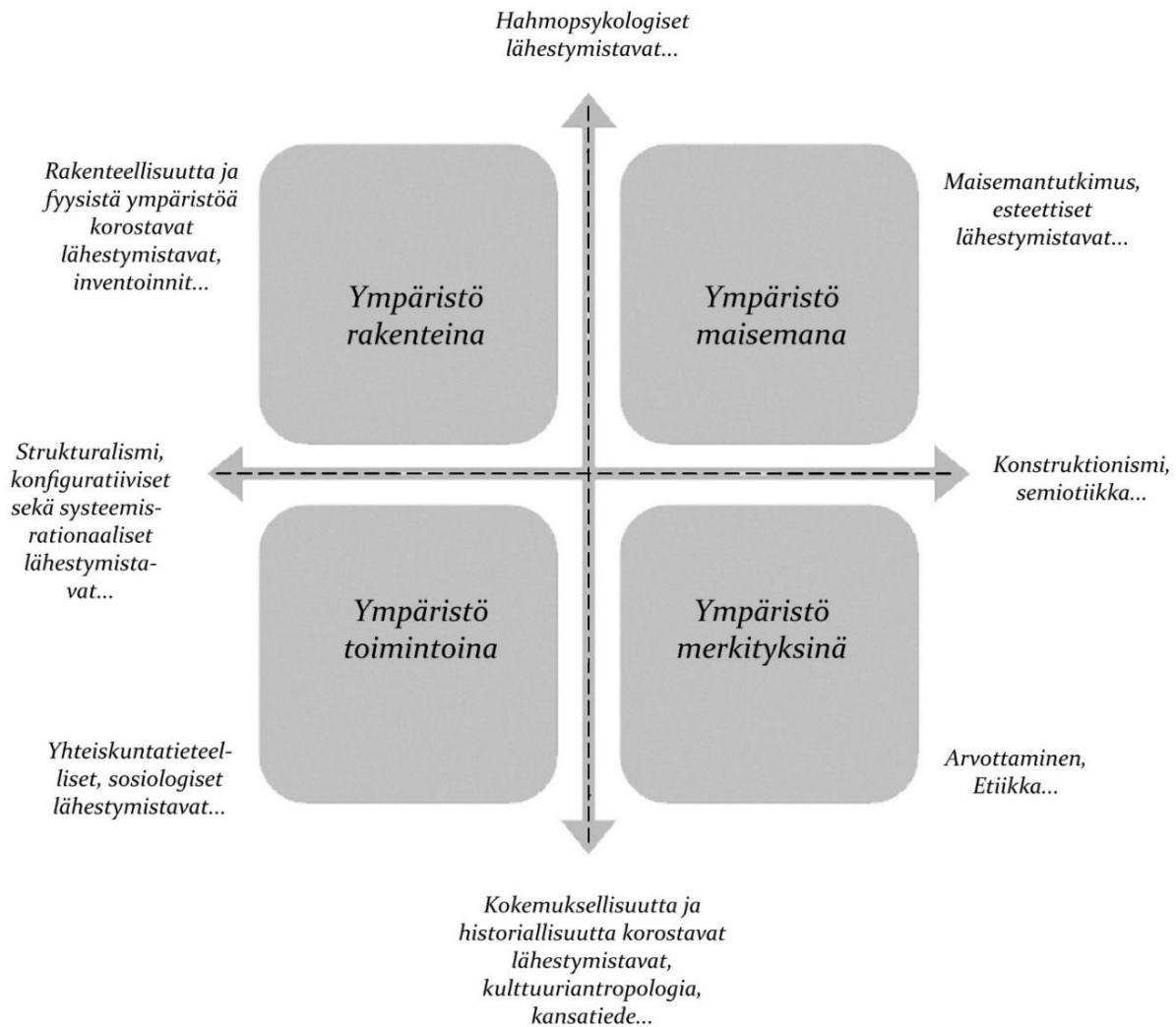
4.1 Suuntaviivoja integroivan arviointimallin kehittämiseksi

Seuraavassa kuvattua integroivaa kokonaiskestävyuden tarkastelumallia on jatkokehitetty Hämeen ELY-keskukselle laaditun aiemman, sosiaalista kestävyyttä tarkastelleen katsauksen pohjalta (Rönkkö 2024). Tässä hahmotellussa kestävyysarviointimallissa kulttuuri on ymmärretty laajassa antropologisessa merkityksessä yhteiskunnallisen toiminnan merkityserustana. Toimintakulttuurit vaikuttavat kestävyyttä tavoitteleviin toimiin kestävyuden eri osa-alueilla niitä yhdistäen myös rakennetun ympäristön kontekstissa. Toisin sanoen, ekologisesti kestävämmän yhteiskunnan ja kestävyysmurroksen toteutuminen vaatii ennen kaikkea kulttuurista muutosta. (Pyykkönen ym. 2024).

Elinympäristön kokonaiskestävyuden kestävyuden tarkastelu vaatii systeemistä lähestymistapaa, joka ei erota ihmistä ja ympäristöä tai sosiaalisia, kulttuurisia ja teknisiä prosesseja toisistaan. Mittakaavalisesti tarkastelun on ulotuttava yksilöstä naapurustoihin, yhdyskuntiin ja niitä ympäröiviin alueisiin. Keskiössä on ympäristön arvojen ja kestävyuden eri ulottuvuuksien tarkastelu kokonaisuutena ja niiden välisten vuorovaikutussuhteiden tunnistaminen. Samalla on todettava, että integroivien sisältöteorioiden ja viitekehysten muodostaminen on tunnistettu haastavaksi kaupunkisuunnittelun ja arkkitehtuurin tutkimuksessa johtuen teemojen ja näkökulmien moninaisuudesta ja laajuudesta. Erilaiset dualismeja ylittävät käsitteistöt ja tutkimuspyrkimykset ovat kuitenkin yleistyneet viime vuosina. Esimerkiksi luonnon ja kulttuurin rajapintoja tarkastelevissa ekokulttuurissa viitekehyksissä kulttuuri ja ihminen nähdään tällöin osana luontoa ja vastavuoroisesti luonto osana kulttuuria ja kaikkea inhimillistä.

Sosiaalisesti kestävä elinympäristö palvelee eri toimijoiden tarpeita, käsittää monipuolisen elinkeinopohjan ja sekoittuneen kaupunkirakenteen, jossa yhdistyvät asuminen, työpaikat ja palvelut. Fyysinen elinympäristö ja materiaallinen kestävyys rakentuu alueen topografiasta, geomorfologiasta, hydrologiasta ja luontotyypeistä sekä maankäytöstä, rakennuksista ja infrastruktuurista. Ekologinen kestävyys edellyttää, että resurssien käyttö suunnitellaan ja toteutetaan siten, että ympäristövaikutukset minimoidaan. Materiaalien pitkäikäisyys, kierrätys ja uudelleenkäyttö ovat keskeisiä periaatteita, jotka paitsi vähentävät jätteen määrää ja säästävät luonnonvaroja, ovat myös taloudellisesta kestävyysnäkökulmasta perusteltuja. Ihmisten tekemät arjen valinnat ovat ratkaisevia kestävyystavoitteiden saavuttamisessa. Rakennetun ympäristön ja luonnon elementit ovat puite sosiaalisille ja kulttuurisille käytännöille, taloudellisille prosesseille sekä kulttuuriperinnölle ja identiteetille. Kestävä elinympäristö tukee myös

ihmisten terveyttä, hyvinvointia sekä elämänlaatua. Koetut ympäristön elementit saavat merkityksensä kielellisten ja sosiaalisten käytäntöjen kautta, ja ne heijastavat yhteisön arvoja, historiaa ja kehittämispyrkimyksiä. Merkitykset tekevät kolmiulotteisesta tilasta ajallisesti koetun paikan, jossa teot ylläpitävät ja uusintavat ympäristön jatkuvaa muutosta. Alla olevassa kuvassa on pyritty havainnollistamaan sitä, kuinka moniulotteista ja monimenetelmällistä lähestymistapaa kestävyden ja arvotekijöiden ulottuvuuksien tarkastelu edellyttää.

Kuva: Kulttuuriympäristön arvotekijöiden sekä kestävyden osa-alueita ja monialaisia lähestymistapoja (Rönkkö 2012).

Edellä kuvatut ympäristöulottuvuudet voidaan käsittää erilaisina tulokulmina tai painotuksina elinympäristön kokonaiskestävyyden tarkasteluun. Riippuen lähestymiskulmasta, kestävyystutkimuksen piirissä kehitettyä integroiva käsitteistöä voidaan hyödyntää integroivan tarkastelumallin kehittämisessä:

Sosioekologinen tai ekososiaalinen kestävyys voidaan nähdä laajana yläkäsitteenä, joka ottaa huomioon ihmisen kietoutuneisuus ekosysteemeihin. Sosioekologisissa järjestelmissä inhimilliset prosessit kuten ruuantuotanto kytkeytyvät biofyysiseen ympäristöön ja lopulta paikallisyhteisöihin ja kulttuuriin.

Sosiokulttuurinen puolestaan painottaa yhteiskunnan kykyä ylläpitää ja kehittää sosiaalisia rakenteita, jotka tukevat ihmisten hyvinvointia ja oikeudenmukaisuutta. käsittää. Kulttuurinen näkökulma kestävyteen on myös vahvasti kytköksissä kulttuurisen monimuotoisuuden, arvojen, perinteiden ja identiteettien säilyttämiseen ja kehittämiseen.

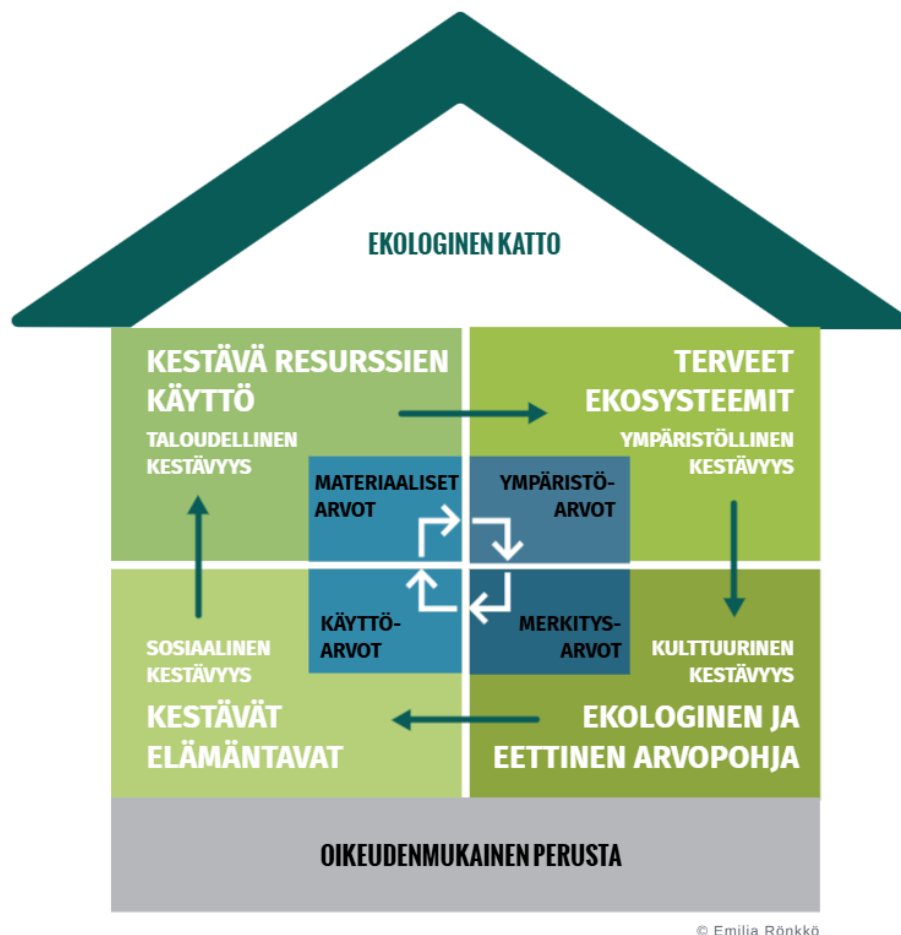
Sosiotaloudellinen kestävyys viittaa sosiaalisesti oikeudenmukaiseen yhteiskuntaan ja toisaalta taloudelliseen vakauteen ja sopeutumiskykyyn, jotta yhteiskunta voi selviytyä taloudellisista kriiseistä ja muutoksista sekä kehittää hyvinvointia ja taloudellista vakautta pitkällä aikavälillä. *Ekotaloudellinen kestävyys* painottaa puolestaan ekologisen ja taloudellisen kestävyden yhdistämistä. Lähtökohtana on taloudellisen toiminnan sopeuttaminen ympäristön kantokykyyn ja luonnonvarojen kestävään käytön reunaehtoihin.

Ekokulttuurinen kestävyys tarkoittaa kestävästä elämäntapaa, kulutusta ja tuotantoa, jotka kuormittavat ympäristöä mahdollisimman vähän. Ekokulttuurisessa viitekehyksessä kulttuuria käsitellään pikemminkin kontekstina, jossa luonnon ja ihmisten välinen suhde ajatellaan ja toiminnallistetaan uudelleen lähtien yksilöiden arjesta yhteisöllisyyden ymmärtämiseen ja poliittista järjestelmää ohjaaviin perusperiaatteisiin. (Pyykkönen ym. 2024; Dessein ym. 2015). Ekokulttuurinen kestävyys korostaa myös biologisen monimuotoisuuden ja kulttuurisen monimuotoisuuden yhtäläistä merkitystä, ekologisen terveyden ja kulttuurisen elinvoimaisuuden keskinäistä yhteyttä sekä ihmisyhteisöjen hyvinvoinnin ja kulttuuristen käytäntöjen kytköstä luonnon hyvinvointiin. Ekokulttuurisella kestävyydellä tarkoitetaan myös ekosysteemien ja kulttuurijärjestelmien kykyä kestää ympäristön ja yhteiskunnan muutoksia ja mukautua niihin säilyttäen samalla kulttuuri-identiteettinsä ja -perintönsä. Ekokulttuurisen kestävyden keskeisiä näkökohtia ovat myös perinnetiedon ja alkuperäiskansojen tietämyksen rooli ekosysteemien ylläpitämisessä. Paikallisten yhteisöjen osallistuminen suojelu- ja kestävyystoimiin varmistaa, että kulttuuriarvot sisällytetään ympäristötoimiin. Ekokulttuurinen suunnittelu (Qtaishat ym. 2020a) sekä ekokulttuurinen restaurointi (Bliska ym. 2023) ovat uudenlaisia ajattelutapoja kestävään suunnitteluun, rakentamiseen ja korjaamiseen, jotka pohjautuvat ekologisen ja kulttuurisen monimuotoisuuden kytkeytyneisyyteen.

Ekokulttuuriseen kestävyteen liittyy ajatus *ekososiaalisesta sivistyksestä*. Ekososiaalinen sivistyksen lähtökohtana on ihmiskunnan toiminta ekosysteemien kestävyden asettamissa rajoissa. (Kestävän kehityksen toimikunta 2022). Ekososiaaliseen sivistykseen perustuvassa yhteiskunnassa esimerkiksi ekologinen ja sosiaalinen kestävyys ovat itseisarvoisia ja talouden tehtävänä on taata edellytykset niiden toteutukselle. Yhteiskunnalliset muutokset täytyy myös toteuttaa sosiaalisesti kestävillä tavoilla. (Pyykkönen ym. 2024). Ekokulttuurinen terveysnäkökulma perustuu ihmisten toiminnan, ekologisten ja kulttuuristen kestävyysasteiden ja kansanterveyden välisten yhteyksien ymmärtämiseen. (Rapport & Maffi 2011). Määritelmä korostaa siten ekologisen terveyden ja kulttuurisen elinvoimaisuuden keskinäistä yhteyttä sekä ihmisyhteisöjen hyvinvoinnin ja kulttuuristen käytäntöjen kytköstä luonnon hyvinvointiin.

Monikriisien aikakaudella kulttuurinen kestävyys voidaan liittää myös yhä enemmän haavoittuvuuksien tunnistamiseen sekä resilienssin ja sopeutumiskyvyn lisäämiseen paikallisella tasolla (Järvelä 2023). Kestävyys- ja resilienssitutkimuksen piirissä onkin nostettu enenevässä määrin esille rakennetun ympäristön vikasietoisuus erilaisia suoria uhkia tai ilmastonmuutoksen aiheuttamia olosuhdevaihteluja kohtaan. Luonnonkatastrofit, sotilaalliset konfliktit ja taloudelliset kriisit ovat tuoneet keskusteluun myös riskit kulttuurihistoriallisesti arvokkaalle rakennetulle ympäristölle. Resilienssikeskustelu sivuaa siten kysymyksiä siitä, missä määrin rakennus, kulttuuriympäristö tai maisema kykenee sietämään muutoksia, ilman että sen identiteetti muuttuu ja kulttuuriset arvot heikentyvät.

Alla on hahmoteltu rakennetun ympäristön kestävyysarviointimallia, jossa kestävyiden eri osa-alueet on esitetty vuorovaikutussuhteessa toisiinsa. Ne muodostavat kehämäisen (dynaamisen) kokonaisuuden, jossa vaikutukset yhteen kestävyiden osa-alueeseen luovat heijastevaikutuksia toisiinsa. Esimerkiksi kulttuurisen kestävyiden tekijöiden vahvistuminen voi vaikuttaa ekologiseen ja eettiseen arvopohjaan, joka vahvistaa kestävien elämäntapojen ja valintojen kautta kestävä resurssien käyttöä, mikä puolestaan heijastuu positiivisesti ekosysteemien ja sitä kautta ihmisten terveyteen. Keskellä oleva ”arvotekijöiden ikkuna” liittää vastaavalla tavalla toisiinsa vuorovaikutuksessa olevat arvotekijät kestävyysulottuvuuksiin. Malli on kuvattu talona, jonka katto muodostaa planetaarisen kestävyiden reunaehdot, joiden sisällä maankäytön ja rakentamisen vaikutusten on pysyttävä. Vastaavasti sosiokulttuurinen ulottuvuus muodostaa perustan, johon kestävyismurroksen vaatimien toimenpiteiden oikeudenmukaisuuden on pohjaututtava.

Kuva: Luonnos rakennetun ympäristön kestävyysarviointimalliksi.

KESTÄVÄN RAKENNETUN YMPÄRISTÖN VAIKUTTAVUUSTAVOITTEET & MITTAREITA:

Sosioekologisen kestävyysmittareita:

Eheä yhdyskuntarakenne, energiatehokkuus, resurssitehokkuus, elinkaarikestävyys, materiaalien pitkäikäisyys, uusiutuvan energian hyödyntäminen, kiertotalous, ympäristöterveys, viihtyvyys

Sosiokulttuurisen kestävyysmittareita:

Palveluiden saatavuus ja saavutettavuus, asumisen laatu, osallisuus, yhteisöllisyys ja sosiaalinen pääoma, kulttuurinen monimuotoisuus, yksilön ja yhteisön voimavarat (fyysinen, henkinen tai emotionaalinen resilienssi)

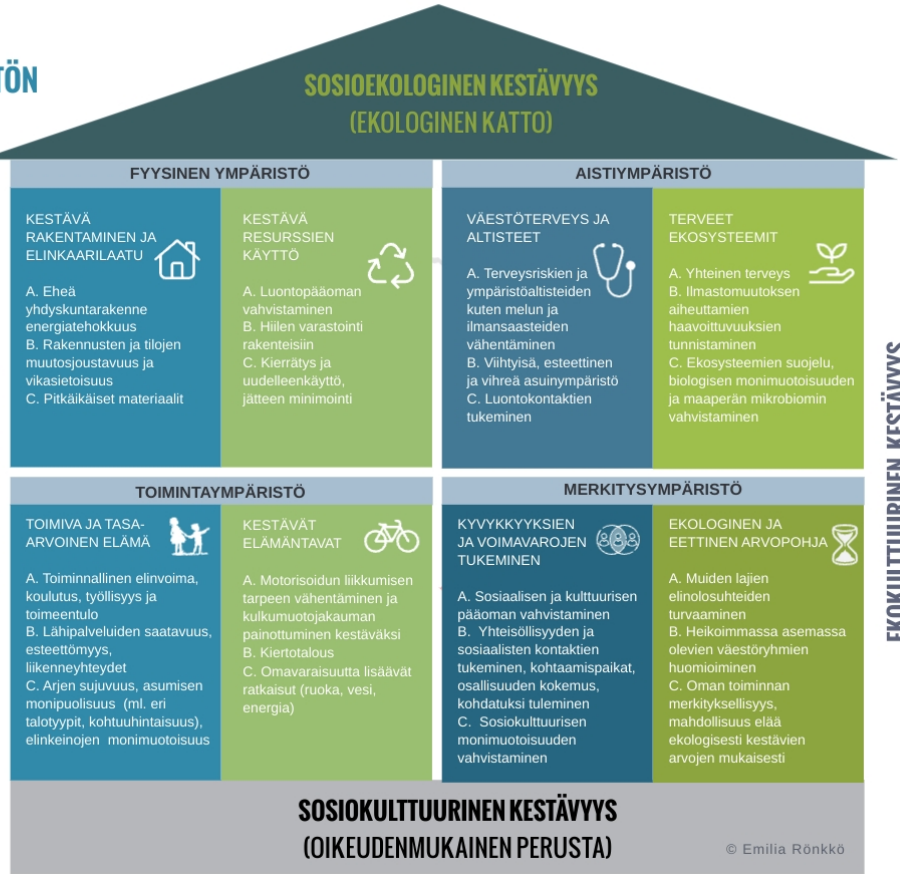
Ekotaloudellisen (sosiotaloudellisen)

kestävyysmittareita: Taloudellinen vakaus ja pitkäjänteisyys, elinvoima, toimivat palveluverkot, kiertotalous, kestävä elämäntapa ja liikkuminen, koulutus- ja tuloerojen sekä alueellisen segregaaation kaventuminen, investointien ympäristövaikutusten minimointi

Ekokulttuurisen (ekososiaalisen)

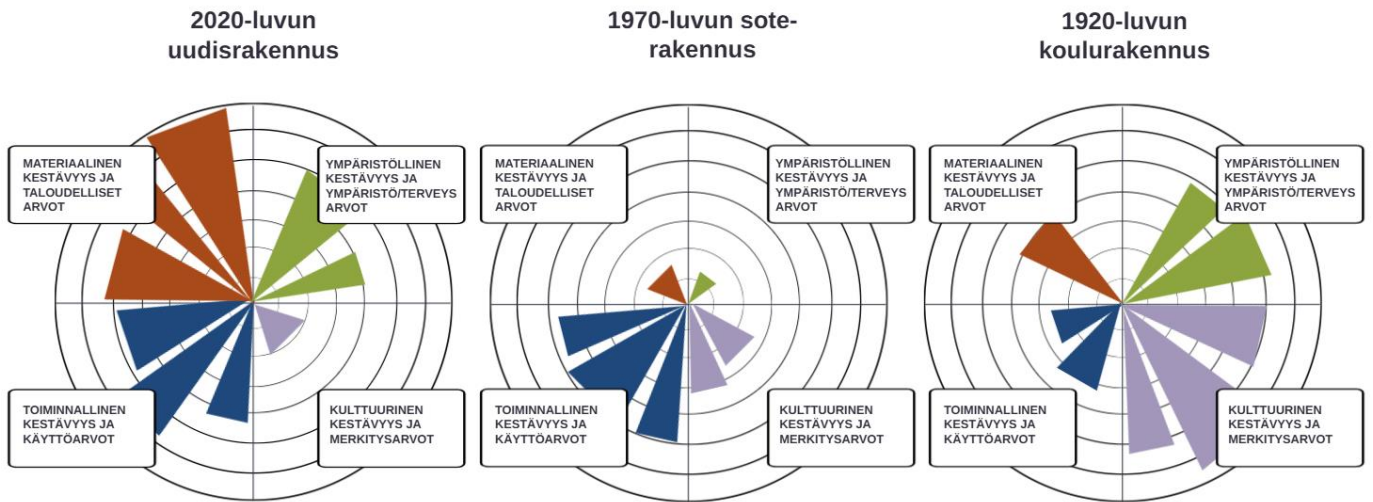
kestävyysmittareita: Luonnon sekä ihmisen terveyden ja hyvinvoinnin lisääntyminen, eettinen kulutus ja tuotanto, biologisen ja kulttuurisen monimuotoisuuden vahvistuminen, merkityksellisyys ja elinympäristön koettu laatu

EKOTALOUDELLINEN KESTÄVYYS

EKOKULTTUURINEN KESTÄVYYS

Kuva: Luonnos rakennetun ympäristön kokonaiskestävyyden vaikuttavuustavoitteista, kriteereistä sekä mittareista, jotka ovat suuntaa antavia.

© Emilia Rönkkö

Kuva: Kokonaiskestävyyden arvioinnin tuottamat "tuuliruusut". Esimerkit ovat fiktiivisiä. Ensimmäinen tapaus, arkkitehtonisesti korkeatasoinen uudisrakennus, on arvioitu toiminnallisesta, materiaalisesta ja ekologisesta näkökulmasta hyvälle tasolle, mutta siihen on toistaiseksi sitoutunut vähän kulttuurisia arvoja. Keskimäinen esimerkki kuvaa heikkokuntoista rakennusta, joka on kuitenkin yhä toiminnallisesti arvokas ja symbolisesti merkityksellinen käyttötarkoituksensa vuoksi. Kolmas tapaus kuvaa rakennusta, joka sisältää erityisiä esteettisiä, yhteisöllisiä ja symbolisia arvoja, mutta on toiminnallisesti vajaakäyttöllä.

Kotimainen kirjallisuus

Agenda 2030 Suomessa: Kestävän kehityksen avainkysymykset ja indikaattorit (2016). Valtioneuvoston kanslia Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 31/2016.

Airio, I., Furman, E., Hyrsky, K., Perko, S., Piironen, O. & Tamminen, S. (2024). *Kestävyysarvioinnin toimintamalli*. Keskustelualoite. Valtioneuvoston kanslian julkaisu 2024:8.

Häyrynen, M. & Wallin, A. (toim.) (2017). *Kulttuurisuunnittelu. Kaupunkikehittämisen uusi näkökulma*. Tietolipas 258, SKS, Helsinki.

Häyrynen, S. (2004). TIIVISTELMÄ. *Kulttuuristen vaikutusten arviointi kulttuuripolitiikan toimenkuvana: lähtökohtia*. (2. muuttamaton painos). Cuporen julkaisu 1. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö.

Häyrynen, S. (toim.) (2005). TIIVISTELMÄ. *Kulttuurin arviointi ja vaikutusten väylät*. Cuporen julkaisu 12. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö.

Kalliomäki, H., Ahokas, I. & Vahlo, J. (2017). *Kansainvälisiä ja kotimaisia kokemuksia cultural planning -menetelmästä: Kulttuurilähtöisen kaupunkikehittämisen mahdollisuudet suomalaisilla kaupunkiseuduilla*. Turun kauppakorkeakoulu, Turku.

Kestävän kehityksen toimikunta (2022). Kestävän kehityksen toimikunnan strategia 2022–2030. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2022: 6. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163958> [viitattu 15.11.2024]

Kohti kestäväää arkkitehtuuria: Suomen arkkitehtuuripoliittinen ohjelma 2022–2035. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163757> [viitattu 15.11.2024]

Kolbe, L. (2024). Kulttuurista kestävyyttä rakennetun kaupunkiympäristön kerrostumista – mistä indikaattorit? Teoksessa Vaattovaara, M., Jännes, J. ja Posti, M. (toim.) *Kohti kestävämpiä asuinalueita. Kaupunginosien ja kortteleiden kestävyysindikaattoreita*. Kaupunkitutkimusinstituutti Urbaria, Helsingin yliopisto, Helsinki.

Kyttä, M. (2024). Elinympäristön koettu laatu ja arkipalvelujen saavutettavuus. Teoksessa Vaattovaara, M., Jännes, J. & Posti, M. (toim.) *Kohti kestävämpiä asuinalueita: kaupunginosien ja kortteleiden kestävyysindikaattoreita*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Latvala-Harvilahti, P. (2021). *Kulttuuriperinnöt kestävään tulevaisuuden avaimina. Taustaselvitys kulttuuriperintöstrategian laatimisen tueksi*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:28.

Museovirasto (2013). Kulttuuriympäristön analyysi. Opas DIVE-menetelmän käyttöön. Saatavissa: <https://stmuseovirastoprod.blob.core.windows.net/museovirasto/Arkisto-ja-kokoelmapalvelut/Julkaisut/opas-dive-menetelman-kayttoon.pdf> [viitattu 12.11.2024]

Olsson, P., Ainiala, T. & Juhonen, M. (2023). Urbanit tarjoumat kulttuuriympäristönä: voiman paikat johtolankoina kulttuurisesti ja sosiaalisesti kestävään kaupunkiin. *Alue ja ympäristö* 52(1), 4–21.

Pyykkönen, M., Kortekallio, K., Kumpulainen, K., Luonila, M. & Sokka, S. (2024). Kohti kestäväää kulttuuria. *Wisdom Letters* 2024(1).

Rönkkö, E. (2012). *Kulttuuriympäristöselvitykset. Tieto, taito ja ymmärrys maaseudun maankäytön suunnittelussa*. Akateeminen väitöskirja, Oulun yliopisto, arkkitehtuurin yksikkö A56, Oulu.

Rönkkö, E. (2024). *Sosiaalisen kestävyden arviointi rakennetussa ympäristössä*. Kirjallisuuskatsaus, Hämeen ELY-keskus, Lahti (julkaisematon).

Salmela, U., Matikka, H., Latvala, P ja Kauppi, P. (toim.) (2015). *Kohti kestäväää kulttuuriperintötyötä*. Taustaselvitys Faron yleissopimuksen voimaansaattamiseksi Suomessa. Museovirasto, Helsinki.

Valtioneuvoston periaatepäätös kulttuuriperintöstrategiasta 2023–2030. Valtioneuvoston julkaisuja 2023:7.

Ympäristöministeriö (2013). *Kulttuuriympäristö vaikutusten arvioinnissa*. Suomen ympäristö 14/2013.

Kansainvälinen kirjallisuus

Abounaga, M., Abouaiana, A., Puma, P., Elsharkawy, M., Farid, M., Gamal, S., & Lucchi, E. (2024). Climate Change and Cultural Heritage: A Global Mapping of the UNESCO Thematic Indicators in Conjunction with Advanced Technologies for Cultural Sustainability. *SUSTAINABILITY*, 16(11). <https://doi.org/10.3390/su16114650>

- Aguiar Borges, L., Hammami, F., & Wangel, J. (2020). Reviewing Neighborhood Sustainability Assessment Tools through Critical Heritage Studies. *Sustainability*, 12(4), 1605. <https://doi.org/10.3390/su12041605>
- Alanis, R. R. (2010). Architecture and cultural sustainability. *Es-Pa-Syó*, 2, 128–129. <https://pc124152.oulu.fi:9443/login?url=https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bvh&AN=850730&site=ehost-live&scope=site>
- Alba-Rodríguez, M. D., Machete, R., Gomes, M. G., Falcao, A. P., & Marrero, M. (2021). Holistic model for the assessment of restoration projects of heritage housing. Case studies in Lisbon. *SUSTAINABLE CITIES AND SOCIETY*, 67. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.102742>
- Auclair, E. & Fairclough, G. (toim.) (2015). *Theory and practice in heritage and sustainability: Between past and future*. Routledge, NY.
- Ashrafi, B., Kloos, M., & Neugebauer, C. (2021). Heritage Impact Assessment, beyond an Assessment Tool: A comparative analysis of urban development impact on visual integrity in four UNESCO World Heritage Properties. *JOURNAL OF CULTURAL HERITAGE*, 47, 199–207. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2020.08.002>
- Ashrafi, B., Neugebauer, C., & Kloos, M. (2022). A Conceptual Framework for Heritage Impact Assessment: A Review and Perspective. *SUSTAINABILITY*, 14(1). <https://doi.org/10.3390/su14010027>
- Axelsson, R., Angelstam, P., Degerman, E., Teitelbaum, S., Andersson, K., Elbakidze, M., & Drotz, M. K. (2013). Social and Cultural Sustainability: Criteria, Indicators, Verifier Variables for Measurement and Maps for Visualization to Support Planning. *AMBIO*, 42(2), 215–228. <https://doi.org/10.1007/s13280-012-0376-0>
- Bazazzadeh, H., Nadolny, A., Attarian, K., Safar Ali Najjar, B., & Hashemi Safaei, S. S. (2020). Promoting Sustainable Development of Cultural Assets by Improving Users' Perception through Space Configuration; Case Study: The Industrial Heritage Site. *SUSTAINABILITY*, 12(12). <https://doi.org/10.3390/su12125109>
- Behar, D. (2016). Special edition: exploring architectural science in the context of cultural sustainability. *ARCHITECTURAL SCIENCE REVIEW*, 59(2), 69–70. <https://doi.org/10.1080/00038628.2016.1138590>
- Bertagni, S., Boarin, P., & Zuppiroli, M. (2020). The Dialogue between Structural Interventions and Sustainability Criteria in Rating Systems for Cultural Heritage: The Experience of GBC Historic Building. *INTERNATIONAL JOURNAL OF ARCHITECTURAL HERITAGE*, 14(1), 139–161. <https://doi.org/10.1080/15583058.2018.1511001>
- Beynon, D. (2010). Defining Cultural Sustainability in Multicultural Built Environments. *The International Journal of Environmental, Cultural, Economic, and Social Sustainability: Annual Review*, 6(5), 255–266. <https://doi.org/10.18848/1832-2077/CGP/v06i05/54822>
- Birkeland, I., Burton, R., Parra, C., Siivonen, K. (eds.) (2018). *Cultural sustainability and the nature-culture interface: Livelihoods, policies, and methodologies*. Routledge.
- Bliska, H. M., Vidra, R. L., & Burke, M. J. (2024). Embracing eco-cultural restoration. *Restoration Ecology*, 32(1).

- Blundo, D. S., Ferrari, A. M., Fernández del Hoyo, A., Riccardi, M. P., & Muiña, F. E. G. (2018). Improving sustainable cultural heritage restoration work through life cycle assessment based model. *JOURNAL OF CULTURAL HERITAGE*, 32, 221–231. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2018.01.008>
- Bosone, M., de Toro, P., Girard, L. F., Gravagnuolo, A., & Iodice, S. (2021). Indicators for ex-post evaluation of cultural heritage adaptive reuse impacts in the perspective of the circular economy. *Sustainability (Switzerland)*, 13(9). <https://doi.org/10.3390/su13094759>
- Boussaa, D. (2021). The past as a catalyst for cultural sustainability in historic cities; the case of Doha, Qatar. *INTERNATIONAL JOURNAL OF HERITAGE STUDIES*, 27(5), 470–486. <https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1806098>
- Bragança, L., Mateus, R., & Koukkari, H. (2010). Building Sustainability Assessment. *Sustainability*, 2(7), 2010–2023. <https://doi.org/10.3390/su2072010>
- Cava, J. (2009). [In]significant places: in search of cultural sustainability. *Arcade*, 27(3), 14–15.
- Çetin, B. C., & Gülersoy, N. Z. (2021). Cultural Heritage Impact Assessment (HIA), International Approaches and Practices: Examining the Applicability of HIA in Turkey. *MEGARON*, 16(4), 619–643. <https://doi.org/10.14744/MEGARON.2021.9191358>
- Cicerchia, A. (2021). Culture Indicators for Sustainable Development. In Demartini, P., Marchegiani, L., Marchiori, M., Schiuma, G. (eds.) *Cultural Initiatives for Sustainable Development. Contributions to Management Science*. Springer, Cham.
- Climate heritage Network (2022). Empowering People to Imagine and Realise Climate Resilient Futures Through Culture – from Arts to Heritage. The Climate Heritage Network 2022-24 Action Plan.
- Cloutier, S., Berejnoi, E., Russell, S., Morrison, B. A., & Ross, A. (2018). Toward a holistic sustainable and happy neighborhood development assessment tool: A critical review of relevant literature. *ECOLOGICAL INDICATORS*, 89, 139–149. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2018.01.055>
- Colavitti, A. M., & Usai, A. (2015). Partnership building strategy in place branding as a tool to improve cultural heritage district's design. The experience of UNESCO's mining heritage district in Sardinia, Italy. *JOURNAL OF CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, 5(2), 151–175. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-02-2014-0007>
- Cristiano, S., Zucaro, A., Liu, G., Ulgiati, S., & Gonella, F. (2020). On the Systemic Features of Urban Systems. A Look at Material Flows and Cultural Dimensions to Address Post-Growth Resilience and Sustainability. *Frontiers in Sustainable Cities*, 2. <https://doi.org/10.3389/frsc.2020.00012>
- Davos Declaration. (2018). Towards a high-quality Baukultur for Europe. <https://davosdeclaration2018.ch/en/> [viitattu 15.11.2024]
- Della Spina, L. (2020). Adaptive Sustainable Reuse for Cultural Heritage: A Multiple Criteria Decision Aiding Approach Supporting Urban Development Processes. *Sustainability*, 12(4), 1363
- Dessein, J., Soini, K., Fairclough, G. and Horlings, L. (eds.) (2015). Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability. University of Jyväskylä, Finland.
- Dipasquale, L., Montoni, L., Montacchini, A., & Mecca, S. (2022). Vernacular and World Heritage Impact Assessment: the case study of Patmos. *JOURNAL OF CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, 12(2), 150–170. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-06-2021-0105>

- Duxbury, N., Garrett-Petts, W.F., & MacLennan, D. (Eds.). (2015). *Cultural Mapping as Cultural Inquiry* (1st ed.). Routledge.
- Duxbury, N., & Sharon Jeannotte, M. (2013). The role of cultural resources in community sustainability: Linking concepts to practice and planning. *International Journal of Sustainability Policy and Practice*, 8(4), 133–144. <https://doi.org/10.18848/2325-1166/cgp/v08i04/55409>
- el Faouri, B. F., & Sibley, M. (2024). Balancing Social and Cultural Priorities in the UN 2030 Sustainable Development Goals (SDGs) for UNESCO World Heritage Cities. *SUSTAINABILITY*, 16(14). <https://doi.org/10.3390/su16145833>
- Elnaggar, A. (2024). Nine principles of green heritage science: life cycle assessment as a tool enabling green transformation. *HERITAGE SCIENCE*, 12(1). <https://doi.org/10.1186/s40494-023-01114-z>
- Errichiello, L., & Micera, R. (2018). Leveraging Smart Open Innovation for Achieving Cultural Sustainability: Learning from a New City Museum Project. *SUSTAINABILITY*, 10(6). <https://doi.org/10.3390/su10061964>
- Evans, G. (2013). Cultural planning and sustainable development. In Young, G & Stevenson, D. *The Ashgate research companion to planning and culture*, pp. 223-238. Ashgate, Farnham.
- Farjami, E., & Türker, Ö. O. (2021). The Extraction of Prerequisite Criteria for Environmentally Certified Adaptive Reuse of Heritage Buildings. *SUSTAINABILITY*, 13(6). <https://doi.org/10.3390/su13063536>
- Ferran Vila, S., Miotto, G., & Rodríguez, J. R. (2021). Cultural Sustainability and the SDGs: Strategies and Priorities in the European Union Countries. *European Journal of Sustainable Development*, 10(2), 73.
- Foster, G., & Saleh, R. (2021). The adaptive reuse of cultural heritage in European circular city plans: A systematic review. *Sustainability (Switzerland)*, 13(5), 1–15. <https://doi.org/10.3390/su13052889>
- Garau, C., Annunziata, A., & Yamu, C. (2020). The Multi-Method Tool “PAST” for Evaluating Cultural Routes in Historical Cities: Evidence from Cagliari, Italy. *SUSTAINABILITY*, 12(14). <https://doi.org/10.3390/su12145513>
- Ge, Y. X., Lu, C., & Gao, H. (2023). Constructing an Indicator System for Cultural Sustainability in Chinese Cities under the Objective of Urban Renewal and Capability Measurement. *SUSTAINABILITY*, 15(18). <https://doi.org/10.3390/su151813571>
- Ghitter, G. S., & Keough, N. (2016). Urban transitions and path dependence: Barriers to achieving environmental, cultural, economic, and social sustainability. *International Journal of Sustainability Policy and Practice*, 12(3), 13–23. <https://doi.org/10.18848/2325-1166/cgp/v12i03/13-23>
- Guzmán, P. C., Pereira Roders, A., & Colenbrander, B. J. F. (2017). Measuring links between cultural heritage management and sustainable urban development: an overview of global monitoring tools. *Cities*, 60, 192–201.
- Haripriya, T. K. (2023). Analysis of shift in aspects of Cultural Sustainability in built environment. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 1210(1). <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1210/1/012024>
- Hidalgo, B. D. (2019). Assessing sustainability within territorial and urban heritage. An indicator-based evaluation in the case of medium-sized cities in inner Andalusia. *JOURNAL OF CULTURAL HERITAGE*

MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT, 9(1), 121–132. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-01-2018-0006>

Hyde, R. (2015). Special edition: exploring architectural science in the context of cultural sustainability. *Architectural Science Review*, 58(4), 275–277. <https://doi.org/10.1080/00038628.2015.1047589>

ICOMOS. (2011). Guidance on Heritage Impact Assessment for Cultural World Heritage Properties.

Izadi, A., Mohammadi, M., Memar, S., & Nasekhian, S. (2024). Cultural Sustainability in the Historic Environment: An Application of Structural Functionalism Theory. *HISTORIC ENVIRONMENT-POLICY & PRACTICE*. <https://doi.org/10.1080/17567505.2024.2396501>

Järvelä, M. (2023). Dimensions of cultural sustainability—Local adaptation, adaptive capacity and social resilience. *Frontiers in Political Science*, 5. <https://doi.org/10.3389/fpos.2023.1285602>

Kara, C., & Iranmanesh, A. (2023). Modelling and Assessing Sustainable Urban Regeneration for Historic Urban Quarters via Analytical Hierarchy Process. *LAND*, 12(1). <https://doi.org/10.3390/land12010072>

Karimi, F., Valibeig, N., Memarian, G., & Kamari, A. (2022). Sustainability Rating Systems for Historic Buildings: A Systematic Review. *SUSTAINABILITY*, 14(19). <https://doi.org/10.3390/su141912448>

Karoglou, M., Kyvelou, S. S., Boukouvalas, C., Theofani, C., Bakolas, A., Krokida, M., & Moropoulou, A. (2019). Towards a Preservation-Sustainability Nexus: Applying LCA to Reduce the Environmental Footprint of Modern Built Heritage. *SUSTAINABILITY*, 11(21). <https://doi.org/10.3390/su11216147>

Kaur, H., & Garg, P. (2019). Urban sustainability assessment tools: A review. *Journal of Cleaner Production*, 210, 146–158. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.11.009>

Keitsch, M. M., Kua, H. W., & Skjerven, A. (2016). Special Issue: The Cultural Dimension of Resilience and Sustainability. *SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, 24(5), 273–274. <https://doi.org/10.1002/sd.1627>

Keys, C., & Memmott, P. (2015). Redefining architecture to accommodate cultural difference: designing for cultural sustainability. *Architectural Science Review*, 278–289.

Khoo, S. L. (2022). Towards cultural sustainability in creative cities: what George Town, Malaysia can learn from Kanazawa, Japan? *Creative Industries Journal*, 15(2), 217–234. <https://doi.org/10.1080/17510694.2022.2051325>

Khorassani, S. M., Ferrari, A. M., Pini, M., Blundo, D. S., Muiña, F. E. G., & García, J. F. (2019). Environmental and social impact assessment of cultural heritage restoration and its application to the Uncastillo Fortress. *INTERNATIONAL JOURNAL OF LIFE CYCLE ASSESSMENT*, 24(7), 1297–1318. <https://doi.org/10.1007/s11367-018-1493-1>

Lazar, N., & Chithra, K. (2020). A comprehensive literature review on development of Building Sustainability Assessment Systems. *Journal of Building Engineering*, 32, 101450. <https://doi.org/10.1016/j.jobe.2020.101450>

Lazar, N., & Chithra, K. (2022). Role of culture in sustainable development and sustainable built environment: a review. *Environment, Development and Sustainability*, 24(5), 5991–6031. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01691-8>

Li, J. Y., & Nassauer, J. I. (2021). Designing Aesthetic Experiences for the Cultural Sustainability of Ecological Health. *LANDSCAPE ARCHITECTURE FRONTIERS*, 9(5), 72–79. <https://doi.org/10.15302/J-LAF-1-030029>

- Lillevoold, K., & Haarstad, H. (2019). The deep city: cultural heritage as a resource for sustainable local transformation. *Local Environment*, 24(4), 329–341. <https://doi.org/10.1080/13549839.2019.1567481>
- López-Bravo, C. (2024). Towards Transdisciplinary Heritage Assessment: An Analysis of the Use of Landscape Study Methods as a Holistic Toolbox for Cultural Site Characterisation in the Spanish Context. *ARCHITECTURE-SWITZERLAND*, 4(2), 197–220. <https://doi.org/10.3390/architecture4020013>
- Luonila, M., Kumpulainen, K., Leppänen, A., Koskinen-Koivisto, E., & Ruokolainen, O. (2023). Community resilience and cultural sustainability in two Finnish urban neighbourhoods. *FRONTIERS IN POLITICAL SCIENCE*, 5. <https://doi.org/10.3389/fpos.2023.1213240>
- Martins, J. (2021). Cities of cultural heritage: meaning, reappropriation and cultural sustainability in eastern Lisbon riverside. *Journal of urban and regional analysis*, 13(2), 281–299. <https://doi.org/10.37043/JURA.2021.13.2.5>
- Mason, M. A., & Turner, R. (2020). Cultural Sustainability: A Framework for Relationships, Understanding, and Action. *JOURNAL OF AMERICAN FOLKLORE*, 133(527), 81–99.
- Matar, F., Palaiologou, F., & Richards, S. (2023). Urban sustainability assessment for vernacular and traditional built environments. *Journal of Urban Management*, 12(2), 129–140. <https://doi.org/10.1016/j.jum.2023.01.001>
- Memmott, P., & Keys, C. (2015). Redefining architecture to accommodate cultural difference: designing for cultural sustainability. *ARCHITECTURAL SCIENCE REVIEW*, 58(4), 278–289. <https://doi.org/10.1080/00038628.2015.1032210>
- Moreno, L. D. R. (2020). Sustainable city storytelling: cultural heritage as a resource for a greener and fairer urban development. *JOURNAL OF CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, 10(4), 399–412. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-05-2019-0043>
- Nakanishi, J., Sheppard, L., & Hutton, J. (2020). Finding a New Commons: *Architecture's Role in Cultural Sustainability for Japan's Shrinking Regions*. *DEARQ*, 26, 88–99. <https://doi.org/10.18389/dearq26.2020.10>
- Niemczewska, Z. E. (2021). How to assess the impact of commercially reused immovable cultural heritage on local, sustainable development in a holistic way? *JOURNAL OF CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, 11(4), 553–579. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-07-2019-0089>
- Nocca, F., & Angrisano, M. (2022). The Multidimensional Evaluation of Cultural Heritage Regeneration Projects: A Proposal for Integrating Level(s) Tool-The Case Study of Villa Vannucchi in San Giorgio a Cremano (Italy). *LAND*, 11(9). <https://doi.org/10.3390/land11091568>
- Osman, A. (2022). Empirical measure of cultural sustainability. *Applied Geography*, 145, 102745.
- Palang, H., Soini, K., Printsman, A., & Birkeland, I. (2017). Landscape and cultural sustainability. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 71(3), 127–131.
- Oorschot, L., Spoormans, L., el Messlaki, S., Konstantinou, T., de Jonge, T., van Oel, C., Asselbergs, T., Gruis, V., & de Jonge, W. (2018). Flagships of the dutch welfare state in transformation: A transformation framework for balancing sustainability and cultural values in energy-efficient renovation of postwar walk-up apartment buildings. *Sustainability (Switzerland)*, 10(7). <https://doi.org/10.3390/su10072562>

- Opoku, A. (2015). The Role of Culture in a Sustainable Built Environment. In: Chiarini, A. (eds) Sustainable Operations Management. Measuring Operations Performance. Springer, Cham.
- Paddison, R. & Miles, S. (eds.) (2007). Culture-Led Urban Regeneration. London: Routledge.
- Palang, H., Soini, K., Printsman, A., & Birkeland, I. (2017). Landscape and cultural sustainability. *NORSK GEOGRAFISK TIDSSKRIFT-NORWEGIAN JOURNAL OF GEOGRAPHY*, 71(3), 127–131. <https://doi.org/10.1080/00291951.2017.1343381>
- Patiwael, P. R., Groote, P., & Vanclay, F. (2019). Improving heritage impact assessment: an analytical critique of the ICOMOS guidelines. *INTERNATIONAL JOURNAL OF HERITAGE STUDIES*, 25(4), 333–347. <https://doi.org/10.1080/13527258.2018.1477057>
- Patiwael, P. R., Groote, P., & Vanclay, F. (2020). The influence of framing on the legitimacy of impact assessment: examining the heritage impact assessments conducted for the Liverpool Waters project. *IMPACT ASSESSMENT AND PROJECT APPRAISAL*, 38(4), 308–319. <https://doi.org/10.1080/14615517.2020.1734402>
- Patiwael, P. R., Groote, P., & Vanclay, F. (2022). Does local planning culture influence the effectiveness of impact assessments?: reflecting on infrastructure projects in a Dutch UNESCO World Heritage site. *IMPACT ASSESSMENT AND PROJECT APPRAISAL*, 40(3), 254–265. <https://doi.org/10.1080/14615517.2022.2035647>
- Petti, L., Trillo, C., & Makore, B. N. (2020). Cultural Heritage and Sustainable Development Targets: A Possible Harmonisation? Insights from the European Perspective. *Sustainability*, 12(3), 926. <https://doi.org/10.3390/su12030926>
- Pizarro-Reyes, L., Díaz-Lazcano, V., Zumelzu, A., & Prieto, A. J. (2022). Resilience and sustainability assessment of cultural heritage and built environment: The Libertad pedestrian walkway in Valdivia, Chile. *Journal of Cultural Heritage*, 53, 154–164. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2021.11.013>
- Pizzirani, S., McLaren, S. J., & Seadon, J. K. (2014). Is there a place for culture in life cycle sustainability assessment? *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 19(6), 1316–1330. <https://doi.org/10.1007/s11367-014-0722-5>
- Postalci, I. E., & Atay, G. F. (2019). Rethinking on Cultural Sustainability in Architecture: Projects of Behruz Cinici. *SUSTAINABILITY*, 11(4). <https://doi.org/10.3390/su11041069>
- Powter, A., & Ross, S. (2005). Integrating environmental and cultural sustainability for heritage properties. *APT Bulletin*, 36(4), 5–11.
- Qtaishat, Y., Adeyeye, K., & Emmitt, S. (2020). Eco-Cultural Design Assessment Framework and Tool for Sustainable Housing Schemes. *Urban Science*, 4(4), 65.
- Qtaishat, Y., Emmitt, S., & Adeyeye, K. (2020). Exploring the socio-cultural sustainability of old and new housing: Two cases from Jordan. *Sustainable Cities and Society*, 61. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102250>
- Rapport, D.J., Maffi, L. (2011). Eco-cultural health, global health, and sustainability. *Ecol Res* 26, 1039–1049.
- Reinar, D. A. (2007). The DIVE Approach: Tool for Activating the Development Potential of Cultural Heritage Resources in Urban Planning and Development. *Urban Heritage: Research, Interpretation, Education*, 5–12. <https://doi.org/10.3846/uh20070925.5-12>

- Ren, S. Y., Li, Y. A., Peng, Z., Yin, M. Q., & Liu, X. (2024). Developing an Urban Environment Examination System by Incorporating Construction, Economic, Environmental, Cultural and Development Dimensions. *SUSTAINABILITY*, 16(7). <https://doi.org/10.3390/su16073065>
- Shcherbina, E., & Salmo, A. (2023). Exploring Impact of Historical and Cultural Heritage on the Sustainability of Urban and Rural Settlements. *E3S Web of Conferences*, 457. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202345703001>
- Shirazi, M. R. (2019). Sustainability and the Hegemony of Technique Towards a New Approach to Cultural Sustainability. In *Is Planet Earth Green?* https://doi.org/10.1163/9781848881181_004
- Soini, K., & Birkeland, I. (2014). Exploring the scientific discourse on cultural sustainability. *GEOFORUM*, 51, 213–223. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.12.001>
- Soini, K., & Dessein, J. (2016). Culture-Sustainability Relation: Towards a Conceptual Framework. *Sustainability*, 8(2), 167. <https://doi.org/10.3390/su8020167>
- Stanik, N., Aalders, I., & Miller, D. (2018). Towards an indicator-based assessment of cultural heritage as a cultural ecosystem service – A case study of Scottish landscapes. *Ecological Indicators*, 95, 288–297. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2018.07.042>
- Stenbro, R., Skorupka, A., Kørte, K. Ø., Lunke, E. B., & Hellvik, H. (2016). Suburban densification in Oslo through the lens of social and cultural sustainability. *Articulo - Journal of Urban Research*, 13. <https://doi.org/10.4000/articulo.2958>
- Stephenson, J. (2008). The cultural values model: An integrated approach to values in landscapes. *LANDSCAPE AND URBAN PLANNING*, 84(2), 127–139. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2007.07.003>
- Stephenson, J. (2023). Culture and Sustainability. Exploring Stability and Transformation with the Cultures Framework. Palgrave Macmillan, p. 125–151.
- Tarrafa Pereira da Silva, A. M., & Pereira Roders, A. R. (2012). Cultural heritage management and heritage (impact) assessments. In *Proceedings of the Joint CIB W070, W092 & TG72 International Conference on Facilities Management, Procurement Systems and Public Private Partnership, 23-25 January 2012, Cape Town, South Africa*.
- Tavemor, R. (2007). Visual and cultural sustainability: The impact of tall buildings on London. *LANDSCAPE AND URBAN PLANNING*, 83(1), 2–12. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2007.05.010>
- Thornton, T. F., Mangalagiu, D., Ma, Y., Lan, J., Yazar, M., Saysel, A. K., & Chaar, A. M. (2020). Cultural models of and for urban sustainability: assessing beliefs about Green-Win. *Climatic Change*, 160(4), 521–537. <https://doi.org/10.1007/s10584-019-02518-2>
- Thurgood, M. (2022). Cultural Sustainability: Perspectives from the Humanities and Social Sciences. *ANGLIA-ZEITSCHRIFT FÜR ENGLISCHE PHILOLOGIE*, 140(1), 143–147. <https://doi.org/10.1515/ang-2022-0012>
- Tutuko, P., & Son, Y. H. (2018). Editorial Introduction *Urban-Rural Regeneration and Cultural Sustainability*. *INTERNATIONAL REVIEW FOR SPATIAL PLANNING AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, 6(4), 1–4. https://doi.org/10.14246/irpspd.6.4_1
- Tweed, C., & Sutherland, M. (2007). Built cultural heritage and sustainable urban development. *Landscape and Urban Planning*, 83(1), 62–69. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2007.05.008>

UNESCO. (2011). Recommendation on the Historic Urban Landscape. Paris, 10 November 2011.

UNESCO. (2013). The Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies.

UNESCO. (2015). Policy Document for the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention, General Assembly of States Parties.

<https://whc.unesco.org/document/139747>

UNESCO. (2019) Thematic Indicators for Culture in the 2030 Agenda. http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/publication_culture_2020_indicators_en.pdf [viitattu 6.11.2024]

Wortham, B. D. (2005). Cultural sustainability and architecture. *GAM Graz Architecture Magazine*, 2, 62–77.

Wu, S. R., Fan, P., & Chen, J. (2016). Incorporating Culture Into Sustainable Development: A Cultural Sustainability Index Framework for Green Buildings. *Sustainable Development*, 24(1), 64–76.

<https://doi.org/10.1002/sd.1608>